

ИСТОРИЈА НА МАКЕДОНСКОТО ДРЖАВНО ЗНАМЕ

Јован Јоновски

Македонско грбословно друштво,
Претседател и главен хералд
<https://orcid.org/0000-0003-2448-3441>

УДК 94:929.921(497.7)
<https://doi.org/10.47763/mher2218003j>

Рецензирана статија

АПСТРАКТ

Првата забележана употреба на знамето во византиска Македонија датира од 10 век. Портоланите покажуваат жолто знаме со црвен двоглав орел над град Скопје. Вклучени се и припишаните хералдички знамиња на Александар Велики од средновековни европски извори. Од востаничките знамиња под Отоманската Империја најстарото сочувано е од Македонското востание во Разловци од 1876 година. Од знамињата на четите од Илинденското востание во 1903 година доаѓа и бојата на знамето на македонското државно знаме од 1943 година. Црвената партизанска петокрака потекнува од 1941 година на знамињата на сите републики од Југославија. Под ова знаме се освои независноста на Република Македонија. Свездата беше заменета во 1992 година со жолтото 16-крако сонце од типот Кутлеш/Вергина, кое пак во 1995 беше заменето со дивергентно сонце со осум зраци. Процесите на дизајнирање и предлозите се дискутирани во детали.

Клучни зборови: вексилологија на Македонија; знамињата на Македонија; Македонско знаме

THE HISTORY OF THE MACEDONIAN NATIONAL FLAG

Jovan Jonovski

Macedonian Heraldic Society,
President and Chief Herald
<https://orcid.org/0000-0003-2448-3441>

UDC 94:929.921(497.7)
<https://doi.org/10.47763/mher2218003j>

Peer-reviewed article

ABSTRACT

The first recorded flag usage in Byzantine Macedonia goes back to the 10th century. Portolans shows a yellow flag with a red double-headed eagle above City of Skopje. The heraldic flags attributed to Alexander the Great in medieval European sources are also included. Among the rebellion flags under Ottoman Empire the oldest preserved is from 1876 Macedonian Uprising in Razlovci. From the insurgent flags of Ilinden Uprising in 1903 came the color of the flag on Macedonian national flag of 1943. The red partisan five-pointed star is from 1941 and latter appears on the flags of all republics in Yugoslavia. Under this flag the Republic of Macedonia won its independence in 1991. The star was replaced in 1992 with the yellow 16-pointed sun of Kutlesh/Vergina type, which in turn was replaced with an 8-rayed divergent sun. The design processes and proposals are discussed in detail.

Keywords: Vexillology of Macedonia, Flags of Macedonia, Macedonian flag

РАНИ ЗНАМИЊА

Македонија, регион на Балканскиот Полуостров во југоисточна Европа, видела многу цивилизации и култури во својата долга историја. Античкото македонско кралство, најпознато по големиот освојувач Александар Македонски, паднало во рацете на Римјаните во 146 п.н.е. Во следните 22 века (со неколку кратки прекини) Македонија била дел од две големи империи, Римската (вклучувајќи ја Византиската) и Отоманската Империја. На почетокот на 20 век, регионот на Македонија, како плен на Првата балканска војна (1912), беше поделен меѓу четирите млади балкански држави, Грција, Бугарија, Албанија и Србија, и токму на делот кој таа го окупира се создава модерната држава Македонија.

Знамето е симбол на држава, земја, провинција итн., па дури и народ. За време на средновековниот период, знамињата главно биле хералдички, чиј дизајн е преземен од грбот. Текстилот од кој се направени знамињата не е многу издржлив материјал. Затоа, при истражувањето на знамињата треба да користиме надворешни извори, како што се слики или знамиња во книги, или нивниот дизајн опишан во писмена форма.

Во Источното Римско Царство, средновековните знамиња биле под силно влијание на црквата, а крстот бил најчест симбол. Кога свети Методиј владеел со пограничниот регион меѓу Источното Римско Царство и Бугарското Кралство, околу реката Брегалница во Македонија (845-855) се претпоставува дека имал црвено знаме со жолт крст, пред кое ги покрстувал луѓето во неговото кнежевство кои уште не биле христијани (Панов 1988, 290) (сл. 1).

Кога подоцна бугарскиот владетел Борис (852-889) ја освоил Македонија, тој испратил писмо до папата Николај I во кое прашува какво знаме да вее. Како одговор, папата напишал, какво друго знаме освен знакот на светиот крст, објаснувајќи дека Константин Велики го поставил крстот на црвено знаме. Ова ни дава насоки дека повеќето знамиња од тој период биле со крст (Отговорите 1960, 87-88).

Најстарата зачувана претстава на конкретно знаме во Македонија е знамето на градот Скопје од поморска карта на италијанскиот картограф

EARLY FLAGS

Macedonia, a region on the Balkan Peninsula in southeast Europe, has seen many civilizations and cultures in its long history. The ancient Macedonian Kingdom, best known for the conqueror Alexander the Great, fell to the Romans in 146 BC. In the next 22 centuries (with a few short interruptions) Macedonia was part of two great empires, the Roman (including Byzantine) and Ottoman Empires. At the beginning of the 20th century the region of Macedonia was divided, as a spoils of the First Balkan War (1912), among the four young Balkan states: Greece, Bulgaria, Albania, and Serbia; the modern state of Macedonia occupies territory gained at that time by Serbia.

A flag is a symbol of a state, land, province, etc., or even a peoples group. During the medieval period flags were mostly heraldic, devised based on coats of arms. The textiles of which the flags were made was not very durable. Therefore, in researching flags we need to use external sources, such as paintings or flags in books, or their designs as described in writing.

In the Eastern Roman Empire, medieval flags were strongly influenced by the church, with the cross as the most common symbol. When St. Methodius¹ ruled the border region between the Eastern Roman Empire and the Bulgarian kingdom, around the river of Bregalnica in Macedonia (845–855), he presumably had a red flag with a yellow cross, before which he baptized the people in his principality who had not yet become Christians (Панов 1988, 290) (Fig. 1).

When later the Bulgarian ruler Boris (852–889) invaded Macedonia, he sent a letter to

Pope Nicholas I, asking what kind of flag to fly. In response, the pope wrote, “what other flag than the sign of the Holy Cross?”, explaining that Constantine the Great placed the cross on a red flag. This gives us

guidance that most flags of that period bore a cross (Отговорите 1960, 87–88).

The oldest preserved representation of a specific flag in Macedonia is the flag of the city of Skopje, from a 1339 maritime map (portolan) by

Сл./Fig. 1

Анџелино де Дулцерто, од 1339 година (Dulcert 1339). Оваа карта ги прикажува пристаништата околу Медитеранот, а некои од нив се прикажани со знаме. Скопје е претставено со натписот „Скопи“, над кој се наоѓа тврдина, над која се вее

знаме. Знамето е жолто со црвен двоглав орел (сл. 2). Текстовите на овој дел од картата се напишани наопаку. Подолу има натпис „Сервија“, кој досега се толкуваше како Србија, а со тоа знамето ѝ се припишуваше на Србија. Но, на овој портолан, црвен текст се користи само за градови, така, се работи за градот Сервија, на реката Бистрица (Аликмонас), сега во регионот Македонија во Грција. На истата карта, знамето над Солун е исто како и над Константинопол - црвено знаме со жолт крст, знамето на Византиската Империја, исто како што веќе споменавме пред два века.

Истото жолто знаме со црвен двоглав орел, се гледа на истото место во портоланот на Габриел де Валсека од 1439 година (Valseca 1439). Македонија во последните децении на 14 век потпаднала под Отоманската Империја, така што во времето на исцртување на картата на Валсека била целосно под Отоманска Империја.

Знамето како амблем се наоѓа во челенката на (припишаниот) грб на кралот Марко Мрњавчевиќ, кој владеел со дел од централна Македонија (1371-1395). Неговите грбови во илирските грбовници, на челенката прикажуваат жена која држи знаме. Знамето е поделено вертикално на бело и црвено со едноглав орел, кој е обратно обоен, делот од орелот што лежи на белото платно е црвен, а оној на црвеното платно е бел. Орелот е крунисан со злато (London 16, 19) (сл. 3).

ПРИПИШАНИ ХЕРАЛДИЧКИ ЗНАМИЊА НА АЛЕКСАНДАР МАКЕДОНСКИ

Посебна збирка знамиња се оние хералдичките знамиња припишани на Александар Македонски. Ликот на Александар Македонски е

Сл./Fig. 2

the Italian cartographer Angelino Dulcert (Dulcert 1339). This map shows the ports around the Mediterranean, and most of them show a flag. Skopje is represented by the inscription “Scopi”, above which is a fortress, over which

a flag is flying. The flag is yellow with a red double-headed eagle (Fig. 2). The texts on this part of the map are written upside down. Below it is the inscription “Servia”—this was initially interpreted as “Serbia”, and thus the flag was attributed to Serbia. But the red text was used only for cities, and it actually identified the city of Servia, on the river (Bistrica) Alikmonas, now in the region of Macedonia in Greece. On the same map, the flag over Salonica is the same as over Constantinople—red with a yellow cross, the flag of Byzantine Empire, as we already mentioned two centuries before.

The same yellow flag with red double-headed eagle is also seen at the same location on the 1439 portolan of Gabriel de Vallseca (Valseca 1439). During the last decades of the 14th century Macedonia had fallen to the Ottoman Empire, so at the time of Vallseca map it was completely under Ottoman Empire.

A flag as a crest is found on the coat of arms attributed to King Marko Mrnjavcevic, who ruled part of central Macedonia (1371–1395). On his coats of arms in the Illyrian Armorial, the crest depicts a woman holding a flag. The flag is divided vertically into white and red with a single-headed counterchanged eagle—the part of the eagle on the white field is red, and the part on the red field is white. The eagle is crowned in gold (London, 16, 19) (Fig 3).

Сл./Fig. 3

HERALDIC FLAGS ATTRIBUTED TO ALEXANDER THE GREAT OF MACEDONIA

A special collection of flags are those heraldic flags attributed to Alexander the Great of Macedonia. The image of Alexander was deeply

длабоко вграден во свеста на луѓето од средно-вековна Европа - не само како голем освојувач, туку и како симбол на доблест и витештво. Се појавиле различни дела за неговиот живот и достигнувања, особено преводи и адаптации на делата од 3 век: *Историја на Александар Македонски* од Квинт Куртиус Руф и *Животот на Александар, кралот на Македонците* од Псевдо-Калистен (Јоновски 2015, 36).

Во времето на процутот на хералдиката во 13 век, грбовите и особено хералдичките знамиња како банери и стандарди им се припишувале на митолошки фигури или на лица кои живееле пред почетокот на хералдиката во 12 век, кои тие всушност не ни можеле да ги носат. Тие се фантастични производи од развиениот хералдички период. Грбовните знамиња на Александар се појавуваат како илустрации во општи нарации и александриди (книжевни дела кои го слават животот и достигнувањата на Александар). Нивниот изглед не е постојан, но се појавуваат различни толкувања во зависност од регионот (Јоновски 2020, 14).

Најстарата книга која го прикажува Александар Македонски со знаме е од првата половина на 13 век. Во византиската книга напишана на грчки јазик, *Историја на Александар Велики* (рецензија ипсилон), знамето е со тетраграмски крст (со четири букви „B“) (сл. 4) (Pseudo-Callisthenes 1200, 17r). Тоа е, веројатно, најраната позната употреба на ова знаме. Подоцна, тоа ќе биде преземено од царевите од византиската династија Палеолог, веројатно симболично поврзувајќи се со Александар Велики. Тоа ќе стане познато и како византиско знаме. Истиот блазон за Србија се јавува во илирските грбовници почнувајќи од крајот на 16 век.

Првото грбовно знаме што му се припишува на Александар во Западна Европа се појавило на почетокот на 13 век (можеби 1210 година) во делото на Роџер IV од Лил, *Стара историја од Цезар*, во неговата илустрирана верзија, ракопи-

embedded in the consciousness of the people of medieval Europe—not only as a great conqueror but also as a symbol of virtue and chivalry. Various works on his life and accomplishments appeared, notably translations and adaptations of the 3rd century *History of Alexander the Great* by Quintus Curtius Rufus and *The Life of Alexander, the King of Macedonians* by Pseudo-Callisthenes (Јоновски 2015, 36).

As heraldry flourished in the 13th century, arms and especially heraldic flags as banners and standards were attributed to mythological figures, or to persons living before the beginning of heraldry in the 12th century, who did not actually bear arms. They are fanciful products of the heraldic period. The armorial flags of Alexander appear as illustrations in general stories and

Alexander Romances-*Alexandrides* (literary works celebrating Alexander’s life and achievements). These were not consistent—various interpretations appeared depending on the region (Јоновски 2020, 14).

The oldest book depicting Alexander the Great with flag is from the first half of 13th century. In the Byzantine

book written in Greek, *Historia Alexandri Magni (recension epsilon)*, the flag bears a tetragrammatic cross (with four letters “B”) (Fig. 4) (Pseudo-Callisthenes 1200, 17r). It is probably the earliest reported usage of this flag. Later, it would be used by the emperors of the Byzantine Paleologos dynasty (probably to connect them symbolically with Alexander the Great) and became known as Byzantine flag. The same blazon appears for Serbia from the Illyrian armorials, starting from the end of 16th century.

The first armorial flag attributed to Alexander appeared in Western Europe in the early 13th century (perhaps 1210) in the work of Roger IV of Lille, *Histoire ancienne jusqu’à César*, and in its illustrated version, the manuscript of Dijon, about 60 years later (*Histoire* 1260, 172v)

Сл./Fig. 4

Сл./Fig. 5

сот на Дижон, околу 60 години подоцна (Histoire 1260, 172v) (сл. 5). Во него, знамето на Александар е црвено со сребрен лав. Во илустрираниот ракопис на *Романот на сите витези* од 14 век на Томас де Кент за Александар, покажува златно знаме со црвен лав (сл. 6) (Grise 1338, 58v).

Во својата епска поема *Заклетвата на паунот*, изведена пред бискупот од Лиџ во 1312 година, Жак де Лонгујон ги прославува „Деветте достоинственици“, тоа се тријада од тријади: „Добрите пагани“: Хектор од Троја, Александар Велики и Јулиј Цезар; „Добрите Евреи“: Исус Навин, кралот Давид и Јуда Макавеј, и „Добрите христијани“: кралот Артур, Карло Велики и Годфри од Бујон, кралот на Ерусалим (Voex 1350). Сликите на деветте достоинственици со грбови или хералдички знамиња може да се најдат изработени во камена пластика, на фрески, таписерии итн. Како

Сл./Fig. 6

1312, Jacques de Longuyon glorified “the Nine Worthies” (Voex 1350). They were a triad of triads: the “Good Pagans”: Hector of Troy, Alexander the Great, and Julius Caesar; the “Good Jews”: Joshua, King David, and Judas Maccabeus; and the “Good Christians”: King Arthur, Charlemagne, and Godfrey of Bouillon, King of Jerusalem. Images of the Nine Worthies with coats

Сл./Fig. 7

of arms or armorial flags can be found in stone, frescoes, tapestries, etc. As is often the case with attributed coats of arms, these show some inconsistency (often being transposed with each other).

Црвено наме со златен лав се среќава и во Александрида на грчки од 14 век од Венеција (сл. 7) (Ψευδο-Καλλισθένης 109v). Сино знаме со златен лав е пронајдено во делото на Августин, *Божјиот град наспроти паганите*, од 1480 година (сл. 8) (Augustinus 1480, 73).

Во *Факти и дела на Александар Велики* од 1463 година, знамето е црвено со златен змеј (сл. 9). Овде наоѓаме и знамиња со текст „Александар“ (Lucène 1463, 44r). Во друго издание се прикажани жолто знаме со црвен лав кој држи борбена секира или халберда (сл. 10) (Curse 15, 14r).

Сл./Fig. 8

A *golden lion on a blue flag* is found in Augustinus’s *De Civitate Dei contra Paganos*, from 1480 (Fig. 8) (Augustinus 1480, 73).

Сл./Fig. 9

(Fig. 5). In it, Alexander’s flag is a *silver lion on red field*. The illustrated manuscript of *Le roman de toute chevalerie*, the 14th-century novel by Thomas de Kent about Alexander, shows a *red lion on a golden field* (Fig.6) (Grise 1338, 58v).

In his epic poem *Les Voeux du Paon*, performed before the Bishop of Liege in 1312, Jacques de Longuyon glorified “the Nine Worthies” (Voex 1350). They were a triad of triads: the “Good Pagans”: Hector of Troy, Alexander the Great, and Julius Caesar; the “Good Jews”: Joshua, King David, and Judas Maccabeus; and the “Good Christians”: King Arthur, Charlemagne, and Godfrey of Bouillon, King of Jerusalem. Images of the Nine Worthies with coats of arms or armorial flags can be found in stone, frescoes, tapestries, etc. As is often the case with attributed coats of arms, these show some inconsistency (often being transposed with each other).

Flags with a *gold lion on a red field* are also found in *Alexandride* in Greek from 14th century Venice (Fig. 7) (Ψευδο-Καλλισθένης, 109v). A *golden lion on a blue flag* is found in Augustinus’s *De Civitate Dei contra Paganos*, from 1480 (Fig. 8) (Augustinus 1480, 73).

In *Les faits et gestes D’Alexandre le Grand* of 1463, the flag is *red with golden dragon* (Fig. 9). Here we also find a flag with the text “Alexander” (Lucène 1463, 44r). In another edition the flag shows a *yellow flag with red lion on holding a battle ax or halberd* (Fig. 10) (Curse 15th, 14r).

шестокраки ѕвезди се наоѓа во германската книга Белифор- тис од Конрад Кајзер (сл. 11) (Kyeser 1450, 87r). Црвено зна- ме со златен орифлејм се наоѓа во *Трите големи наслови* од Се- бастијан Мермот, од 16 век (сл. 12) (Mermot 16c, 19v).

Сино знаме со три златни свона е пронајдено во делото *Александар Магнус* од Реџине Рихтер од 1567 година (сл. 13) (Regine 1567, 4v).

Александар со знаме со коза се гледа во Ма- теус Меријан, *Серија на четирите империи на коњ: Александар Велики, крал на Македонија* од 1593 година (сл. 14) (Matthäus 1593). Козата е говорен симбол на Ајга, главниот град на Александар Македонски.

Најраниот приказ на лав за Александар во сидните фрески е пронајден во замокот Монти во Италија, кој датира од 1430 година. Некои од деветте достоинственици се прикажани со грб, некои со знаме. Грбот на Александар е црвено со златен лав, кој седи на златен трон и држи златна секира. Слични фрески од истиот период се пронајдени во Шато де Валере, во Сион, Швајцарија, но таму Александар е претставен со жолто знаме со црвен лав (Norris *et al.* 1997, 199).

Сл./Fig. 10

The green flag with golden six-pointed stars is found in the German book *Bellifortis* by Konrad Kyeser (Fig. 11) (Kyeser 1450, 87r). A red flag with a golden oriflamme is found in Sebastien Mamerot, *Les Titre Trois Grands*, from 16th century (Fig. 12) (Mermot 16c, 19v).

A blue flag with three golden bells is found in Regine Richter's 1567 *Alexander Magnus* (Fig. 13) (Regine 1567, 4v).

Alexander with a flag with a goat is seen in Matthäus Merian, *Serie der vier Weltreiche zu Pferd: Alexander der Große, König von Makedonien* of 1593 (Fig. 14) (Matthäus 1593). The goat is a canting symbol for Ayga, the capitol of Alexander's Macedonia.

The earliest representation of a lion on a flag for Alexander in wall frescoes is found at Monti Castle in Italy, dated to 1430. In a depiction of the Nine Worthies, some are holding heraldic flags, some wuth arms. Alexander's is a red flag with a gold lion seated on a gold throne holding a gold axe. Similar frescoes from the same period are found in the Château de Valère, in Sion, Switzerland, but Alexander is represented there by a yellow flag with a red lion (Norris *et al.* 1997, 199).

Сл./Fig. 11

Сл./Fig. 12

Сл./Fig. 13

Сл./Fig. 14

ВОСТАНИЧКИ ЗНАМИЊА

Во 15 век Македонија потпаднала под Отоманската Империја. Употребата на бунтовнички знамиња во Македонија е документирана и во турски извори. Така, во 1651 година, овчарот Тане од битолското село Чаирли

FLAGS OF REBELLION

In the 15th century Macedonia came under Ottoman rule. The use of rebel flags in Macedonia is also documented in Turkish sources. Thus, in 1651 the shepherd Tane from the village of Cairli, Bitola, was convicted as a flag bearer

бил осуден како знаменосец на „крадците“ (Документи 1981, 149). Знамето на Карпош од 1689 година се споменува како „злосреќно“ (*ibid*).

Поради тешките услови под османлиската власт и многубројните конфликти во Македонија, многумина емигрирале во други земји, меѓу кои и во Руската Империја. Од нив, по наредба на руската царица Елисавета Петровна, на 10 мај 1759 година бил формиран Македонскиот полк, кој имал свое знаме преземено од Стематографијата на Жефаровиќ. На жолтото знаме бил претставен црвен лав, а над него пишувало „МАКЕДОНИЈА“. Од 1776 до 1783 година полкот користел друго знаме со метална капа и вкрстени копја (Матковски 1985, 270).

Негушкото востание избувнуло во 1822 година под раководство на Атанас Караташо-Стариот. Штабот на бунтовниците имал црвено знаме со златен орел, а над орелот натпис Печат на слободата (Стојчев 2000, 329).

Ниту едно од овие три знамиња не е зачувано и нема слика за тоа како изгледале. Првото сочувано знаме е од Македонското востание во Разловци 1876 година, на Димитар Поп Георгиев-Беровски (сл. 15), тоа е црвено, со црвен лав со натписот горе „МАКЕДОНИЈА“ во лак, поставено на златен правоаголник, поместено кон копјето. Изгледот на лавот доаѓа од Стематографијата на Жефаровиќ. Знамето се користело и во Македонското (Кресненско) востание од 1878 година (Миљковиќ 2003, 23). Македонската лига била формирана во 1880 година, и го дефинира своето знаме во член 50 од Уставот на Лигата: „За сите единици беа обезбедени посебни знамиња, црвени со жолт лав и името на единицата под грбот“. (Стојчев 2007, 53)

Знамињата играле централна улога за време на Илинденското востание, во август 1903 година, што довело до основање на краткотрајната Крушевска Република. „Републиката“ немала официјално знаме. Во Крушевскиот манифест на востанието се споменува „Крваво знаме“ со текст „Слобода или смрт“ (Ристовски 2009, 768).

Меѓутоа, секоја чета имала свое знаме. Најчесто знамињата биле извезени на црвена

of the “thieves” (Документи 1981, 149). The flag of Karposh from 1689 is mentioned as “unfortunate” (*ibid*).

Due to the difficult conditions under Ottoman rule and numerous conflicts in Macedonia, many Macedonians emigrated to other countries, including the Russian Empire. There the Macedonian Regiment was formed from such emigrés, by order of the Russian Empress Elisaveta Petrovna on May 10, 1759. It had its own flag, taken from Zhefarovic’s *Stematographia*. A red lion appeared on a yellow field, with “MACEDONIA” written above it. From 1776 to 1783 the regiment used another flag with an escutcheon and crossed spears (Матковски 1985, 270).

The Negush uprising broke out in 1822 under the leadership of Atanas Karatasho the Old. The rebel headquarters flew a red flag with a golden eagle, and above the eagle an inscription, “Seal of Freedom” (Стојчев, 2000, 329). None of these last three flags are preserved and no image of them exists.

The first surviving flag of rebellion is from the 1876 Macedonian Uprising of Razlovci, led by Dimitar Pop Georgiev Berovski (Fig. 15). It is red, with a red lion and “МАКЕДОНИЈА” (MACEDONIA) inscribed above in an arc, set on a gold rectangle shifted toward the hoist. The lion’s appearance comes from Zhefarovic’s *Stematographia*. The flag was also used in the Macedonian (Kresna) Uprising of 1878 (Миљковиќ 2003, 23). The Macedonian League was formed in 1880, defining its flag in Article 50 of League’s constitution: “For all units, special flags were provided, red with a yellow lion, and the name of the unit under the arms” (Стојчев 2007, 53).

Flags played a central role during the August 1903 Ilinden (St. Elijah day) Uprising, which led to the short-lived Republic of Krushevo. The “Republic” did not have an official flag. The Krushevo Manifesto of the Uprising mentions a “Bloody Flag” with text “Freedom or Death” (Ристовски 2009, 768).

However, each unit of *chetniks* (guerillas) in the uprising had its own flag. Most often the flags

Сл./Fig. 15

свила. Востаничкиот Устав ја дефинира улогата на знамето, како и на знаменосецот и постојаните помошници одговорни за чување на знамето. Меѓутоа, Уставот не дефинира конкретно знаме, туку зборува за знаме воопшто, со значење на знаме на чета (Пандевски 1987, 193). Повеќето од нив биле црвени, изработени од две посебни парчиња ткаенина, често со различни мотиви на аверсот и на реверсот (Миљковиќ 2003, 23).

Лавот се појавува на шест од 16-те револуционерни знамиња на Илинденското востание за кои имаме информации. Две го прикажуваат лавот како хералдичка фигура: Загоричанското зелено знаме со црвен лав (сл. 16), и кратовското црвено знаме со златен лав (сл. 17). На другите знамиња лавот се користи како амблем, но не во хералдичка положба или во хералдичка композиција; боите на лавот се природни - извезени со темноцрвен конец, додека гривата е прикажана со посветла нишка, како на струшкото знаме (сл. 18).

Сонцето првпат се појавува како дел од пејзажот на знамето на кумановската чета. Во средината на аверсот има панел на кој е прикажан бунтовник во кафеава наметка, кој држи пушка со бајонет во десната рака и копје со црвено знаме во левата рака, наредени на пејзаж од изгрејсонце и планини (сл. 19).

Знамето на Крушевската чета е црвено со жолта контура на две раце кои се ракуваат и факел зад нив (сл. 20). Други знамиња се црвени со жолт крст во центарот и под него текст. (Јоновски 2020).

ДРЖАВНО ЗНАМЕ

Првиот предлог за знаме на независна Македонија, на македонската колонија во Санкт Петербург, Русија, беше објавен во списанието Македонски глас во 1914 година,

Сл./Fig. 16

Сл./Fig. 17

Сл./Fig. 18

Сл./Fig. 19

Сл./Fig. 20

were embroidered on red silk. The rebellion's constitution defined the role of the flag, as well as the flag bearer and the permanent assistants responsible for guarding the flag. However, constitution did not define a single flag for the country or uprising, but spoke of flag in general, meaning the unit flag (Пандевски 1987, 193). Most flags were red, constructed from two separate pieces of fabric, often with different motifs on the obverse and reverse (Миљковиќ 2003, 23).

The lion appears on six of the 16 Ilinden Uprising revolutionary flags for which we have information. Two depict the lion as a heraldic figure: the Zagorichani flag (*a red lion on a green field*) (Fig. 16), and the Kratovo flag (*a gold lion on a red field*) (Fig. 17). On the other flags the lion is used as an emblem, but not in a heraldic position or in a heraldic composition; the colors of the lion are natural—embroidered with a dark red thread, while the mane is shown with a brighter thread, like in Struga flag (Fig. 18).

The sun appears as part of the landscape for the first time on the Kumanovo unit flag. In the center of the obverse a panel shows a rebel in a brown robe holding a rifle and a bayonet in his right hand and the staff of a red flag in his left hand, arrayed against a landscape of sunrise and mountains (Fig. 19).

The Krushevo unit flag is red with the yellow outline of two hands shaking and a torch behind (Fig. 20). Other flags are red with a yellow cross in the center and text below (Jonovski 2020).

THE STATE FLAG

The first proposal for a flag of an independent Macedonia was made by the Macedonian colony in St. Petersburg, Russia, and published in the journal *Makedonskiy Golos* in 1914, as an

како илустрација со наслов „Македонско знаме“ без никакво објаснување или придружен текст (Македонски Голос, 1914). Знамето е црвено со бел кантон, во кој има црвен еднорог (и покрај тоа што се смета дека тоа всушност го претставува коњот на Александар, Букефал). Во долниот агол на слободниот дел е четвртсонце во златна боја со многу зраци прикажани како тесни златни линии, околу кои е натписот со украсни коси букви во златна боја: „Едина независима Македонија“ (сл. 21). Ова знаме е реакција на Балканските војни (1912-1913) во кои османлиската провинција Македонија била поделена од нејзините соседи.

Во 1918 година, делот на Македонија под Србија станал дел од Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, подоцна преименувано во Југославија. За време на Втората светска војна, Демократска Федеративна Македонија постигна суверенитет во рамките на Југославија преку АСНОМ како „решение на македонското национално прашање“. АСНОМ, честопати наречен „Втор Илинден“ се одржа на 2 август 1944 година, на 41-годишнината од Илинденското востание во 1903 година, давајќи перцепција за континуитет.

Основата на дизајнот на македонското знаме произлезе од Советувањето на Главниот штаб на НОВ и ПОЈ во Столице, Босна и Херцеговина во 1941 година. Ова советување ги постави темелите на партизанските единици на Југославија, дефинирани како борбени единици на народите на Југославија, а како свој белег ја дефинира црвената петокрака, заедно со народното знаме. Народното знаме плус црвена петокрака станаа знамињата на повеќето републики во југословенската федерација. Овој концепт се одрази подоцна кога беше дизајнирано македонското знаме (Билтен 1941).

Во летото 1943 година, на ослободената територија во Лопушник првпат се разговарало за дизајнот на идното македонско државно знаме. Ова се случило на состанок на Генералштабот на НОВ и ПОМ, кога командантот Михајло Апостолски се подготвувал да замине во битка. Тој прашал: „Партизанските единици треба да веат знаме. А какво ќе биде знамето?“ По

illustration titled “Macedonian Flag” without any explanation or accompanying text (Македонски Голос, 1914). The flag is red with a white canton bearing a red unicorn (despite having been perceived by some as Alexander’s horse, Bucephalus). In the lower fly corner is a quarter-sun in gold with many rays depicted as narrow gold lines, around which runs the inscription in decorative oblique letters in gold: “Едина независима Македонија” (*Edina Nezavisima Makedonija*, One Independent Macedonia) (Fig. 21). This flag was a reaction to the Balkan Wars (1912–1913) after which the Ottoman province of Macedonia was divided into four parts by its neighbors: the recently independent kingdoms of Greece, Bulgaria, Albania, and Serbia.

In 1918 the portion of Macedonia under Serbia became part of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (later renamed Yugoslavia). During the Second World War *Democratic Federal Macedonia* achieved

sovereignty within Yugoslavia through the Anti-Fascist Assembly of the People’s Liberation of Macedonia (ASNOM) as a “solution to the Macedonian national question”. ASNOM, often referred to as the “*Second Ilinden*” (St. Elijah’s Day) was held on 2 August 1944, the 41st anniversary of the Ilinden Uprising in 1903—giving perception of historical continuity.

The basis of the design of the Macedonian flag emerged from the Conference of the General Headquarters of the National Liberation Partisan Units of Yugoslavia in Stolice, Bosnia and Herzegovina in 1941. This laid the foundation for the partisan units of Yugoslavia, defined as combat units of the peoples of Yugoslavia, and defined the red five-pointed star, together with the people’s national flag, as their distinguishing mark. A national flag plus a red five-pointed star became the flags of most of the federal republics in the Yugoslav Federation. This concept was later repeated when the Macedonian flag was designed (Билтен 1941).

In the summer of 1943, the design of the future Macedonian national flag was discussed for the first time in the liberated territory in Lopushnik. At a meeting of the General Staff of the Peoples’

Сл./Fig. 21

анализата на знамињата на Илинденското востание од 1903 година, било избрано црвено знаме. Според одредбите за партизански знамиња на Советувањето во Столице, македонското партизанско знаме во центарот има црвена петокрака, обрабена со жолто-златна боја (Солунски 1993, 102) (сл. 22). Во седиштето на ПОМ во Лопушник, Кичево, е одреден изгледот на македонското знаме - црвено поле со иста црвена петокрака звезда, но со жолти рабови (Младеновски 2004 г. 24). Меѓутоа, понекогаш звездата била во кантонот, како што се гледа на фотографија од Кичево во септември 1943 година (сл. 23). Во манифестот на Штабот на НОВ и ПОМ кон македонскиот народот и малцинствата во Македонија од октомври 1943 година знамето се нарекува „Знамето на Крушевската Република“ (Манифест 1943).

Првото споменување на знаме во официјалните документи е во Прогласот до македонскиот народ од 19 ноември 1944 година: „високо се дига црвеното македонско знаме“ над ослободената територија, а потоа неколку параграфи подоцна: „Занесете го што побргу црвеното партизанско знаме во нашето родно Скопје, развејте го високо над неговиот врф“ (Президиум 1944).

Тоа сугерира дека во хиерархијата на симболите црвеното знаме станало основа на која биле поставени други можни симболи, звезда со пет крака или нешто друго. Црвеното знаме било перципирано и како македонско и како партизанско. Ова произлегува од фактот дека македонското знаме и знамињата на другите југословенски републики беа прво воени знамиња кои се трансформирале во државните симболи на шесте федерални републики. Ова исто така покажува како двојна симболика може да опстојува во исто време. Од една страна, македонското знаме било поврзано со знамето на Крушевската Република, кое се споменува во државната химна *Денес над Македонија се раѓа*.² Втората

Liberation Partisan Units of Macedonia (PUM), Commander Mihajlo Apostolski was preparing to go into battle and asked: “Partisan units should fly a flag. And what will be the flag?”

After analyzing the flags of the Ilinden Uprising of 1903, a red flag was chosen. In accordance with the provisions for partisan flags in the advisory order in Stolice, the Macedonian flag bore a red five-pointed star in the center, bordered in yellow-gold (Солунски 1993, 102) (Fig. 22). At the headquarters of PUM in Lopushnik, Kichevo, the appearance of the Macedonian flag was similarly determined—a red field with the same red five-pointed star, but with yellow edges (Младеновски 2004, 24).

However, sometimes the star was in the canton, as seen a photograph from Kichevo in September 1943 (Fig.23). The *Manifesto of the Headquarters of the People’s Liberation Army and Partisan Units of Macedonia to the Macedonia People and Minorities in Macedonia* of October 1943 describes the flag as the “Krushevo Republic’s Flag”.

The first mention of a flag in official documents is in the *Proclamation to the Macedonian People* of 19 November 1944: “the red Macedonian flag is flown high” over the liberated territory, then a few paragraphs later: “Bring the red partisan flag as soon as possible in our native Skopje, fly it high above its mountain.” (Presidium 1944).

This suggests that in the hierarchy of symbols, the red flag became the basis on which other possible symbols would be placed, a five-pointed star or something else. The red flag was perceived as both Macedonian and Partisan, because the Macedonian flag and the flags of other Yugoslav republics were first military flags which transformed into the state symbols of the six federal republics. This also shows how dual symbolism can persist at the same time. On the one hand, the Macedonian flag was related to the flag of the Krushevo Republic of 1903, which is mentioned in the national anthem *Today over Macedonia*.² The second stanza starts “Again the flag of Krushevo Republic is flown”. This

Сл./Fig. 22

Сл./Fig. 23

строфа почнува „Од ново сега знамето се вее на Крушевската Република“. Ова знаме е симбол на 100-годишната борба за слобода, а од друга страна е симбол на партизанското движење во НОБ, последната и најважна етапа од таа борба. Затоа, лидерите со прогласот побараа знамето да се однесе во главниот град Скопје, како симбол на конечната победа и конечното ослободување на Македонија.

Во овој период, знамето на СССР било популарно како и знамето на Комунистичката партија на Југославија кои се со слични дизајни: црвено знаме со црвена петокрака ѕвезда во кантонот, обоена во злато, со вкрстен чекан и срп. Во горниот дел од знамето е испишан слоганот „Пролетери од сите земји обединете се“ (сл. 24).

Знамето на НР Македонија е утврдено во член 4 од нејзиниот Устав од 31 декември 1946 година (Службен 1947). Тоа е црвено во сооднос 1:2. На него има црвена петокрака ѕвезда во кантонот, која се одделува од полето со жолта фимбријација (сл. 25). Според Законот за македонското знаме од 1974 година, дијаметарот на опишаниот круг околу ѕвездата е 0,33 од висината на знамето, што значи дека е помал од тробојката на Југославија и на другите републики каде што е 0,6 од висината на знамето.

ЗНАМИЊА СО СОНЦЕ И ЛАВ

По Втората светска војна имаше голема политичка емиграција од Македонија, особено по Граѓанската војна во Грција (1947-1949) и злосторствата нанесени врз македонското цивилно население таму. Во овој период се формираат различни македонски национални движења во дијаспората (Томов 2012). Почнувајќи од 1956 година, националистот и дисидент Драган Богдановски организирал неколку македонски организации во Европа. Ослободителниот комитет на Македонија (ОКМ) е основан во 1962 година во Трелеборг, Шведска; во 1973 година стана Движење за ослободување и обединување на Македонија (ДООМ).

Македонската дијаспора, главно присутна во Австралија, Канада и САД, првенствено се зала-

flag was a symbol of the 100-year struggle for freedom, but also a symbol of the partisan movement in the National Liberation War, the last and most important stage of that struggle. Therefore, with the *Proclamation* leaders urged that the flag be taken to the capital of Skopje, as a symbol of the final victory and final liberation of Macedonia.

During this period, the flag of the USSR was popular as well as the flag of the Communist Party of Yugoslavia with a similar design: a red flag with a red five-pointed star in the canton, edged in gold, bearing a crossed hammer and sickle. In the upper part of the flag appeared the

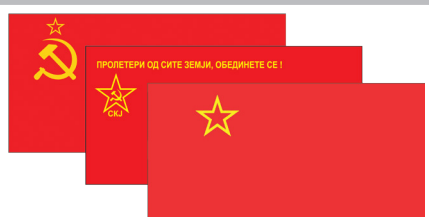
slogan “Workers from all countries unite” (Fig. 24).

The flag of the People’s Republic of Macedonia was established in Article 4 of the constitution of 31 December 1946 (Службен 1947). It was red in proportions of 1:2. On it is a red five-pointed star in the canton, distinguished from the field by a yellow fimbriation (Fig. 25). According to the Macedonian Flag Law of 1974 the diameter of the implied circle enclosing the star is 0.33 of the height of the flag, smaller than on the tricolor of Yugoslavia and of other republics, where it is 0.6 of the height of the flag.

FLAGS WITH SUN OR LION

After the Second World War there was extensive political emigration from Macedonia, especially after the Greek Civil War (1947–1949) and the atrocities inflicted on Macedonia’s civilian population there. Various Macedonian national movements in the diaspora were formed in this period (Томов 2012). Starting in 1956, dissident nationalist Dragan Bogdanovski organized several Macedonian organizations in Europe. The Liberation Committee of Macedonia (OKM) was founded in 1962 in Trelleborg, Sweden; in 1973 it became the Movement for Liberation and Reunification of Macedonia (DOOM).

The Macedonian diaspora, living mainly in Australia, Canada, and the U.S., primarily

Сл./Fig. 24

Сл./Fig. 25

гала за ослободување и обединување на етничка Македонија. Својата активност ја насочувала кон поддршка на Македонците во Грција, каде што тие немаат основни човекови права, како што е правото на користење на нивниот јазик. Со олабавувањето на односите во рамките на југословенската федерација во 1988 година дојде до првите јавни и спонтани собири против негативниот однос на Грција кон Македонија и Македонците, особено кон оние што живеат во Егејска Македонија. Ова се совпадна со одлуката на Грција да го преименува своето Министерство за Северна Грција во Министерство за Македонија и Тракија, што дојде како промена од нејзината претходна позиција - негирање на самото постоење на Македонија - во тврдењето дека Македонија отсекогаш била и е само грчка.

Сонцето како милениумски симбол на Македонија доби посилено симболичко значење по откривањето на кралската гробница во Вергина (македонски Кутлеш) во 1977 година. Во него е пронајден саркофаг, веројатно на кралот Филип II Македонски, со карактеристична слика на сонцето.³ Бидејќи саркофагот нема бои, кога македонската дијаспора почна да вее знаме со таа слика на сонцето од Вергина/Кутлеш во 1986 година, ги користеше боите на актуелното македонско државно знаме, златна и црвена.⁴

Ова знаме заедно со црвено знаме со златен лав се вееја на големите протести на македонската дијаспора, како оној пред ООН во Њујорк (*Exclusive* 1988), како и во Австралија и Америка на 25 февруари 1988 година (Macedonian protest 2017), во Мелбурн на 26 ноември 1989 година (Ethnic Macedonians 1989) и во Торонто на 25 март 1990 година (Macedonian Protest 1990).

Вакви протести се одржаа во Скопје, најпрвин на 23 ноември 1988 година пред грчкиот конзулат (First open 1988) и во февруари 1990 година на градскиот плоштад, главно со употреба на транспаренти и знамиња на СР Македонија и Југославија.

Црвено знаме со лав се појави на логото на весникот на ДООМ, Обединета Македонија, објавен во Минхен во 1975 година (сл. 26). Белиот хералдички лав е без круна и со една опашка, над него има бел

advocated the liberation and unification of ethnic Macedonia. It directed its activity toward supporting the Macedonians in Greece, where they lacked basic human rights, such as the right to use their language. With the loosening of relations within the Yugoslav Federation in 1988 came the first public and spontaneous rallies against Greece's negative attitude towards Macedonia and the Macedonians, especially toward those living in the Aegean part of Macedonia. This coincided with Greece's decision to rename its Ministry of Northern Greece as the "Ministry of Macedonia and Thrace", a change from its previous position—denying the very existence of Macedonia—to asserting that Macedonia had always been and was only Greek.

The sun as a millennia-old symbol of Macedonia gained stronger symbolic meaning after the discovery of the royal tomb in Vergina (*Kutlesh* in Macedonian) in 1977. In it a sarcophagus was found, presumably that of King Philip II of Macedonia, bearing a distinctive sun image.³ As the sarcophagus had no colors, when the Macedonian diaspora began to fly a flag with that Vergina/Kutlesh sun image in 1986, it used the current Macedonian national flag's colors of gold and red.⁴

This flag, together with a red flag with golden lion, was flown at the large protests by the Macedonian diaspora, such as the one in front of the United Nations in New York (*Exclusive* 1988) as well in Australia and elsewhere in America on 25 February 1988 (Macedonian protest 2017), then in Melbourne on 26 November 1989 (Ethnic Macedonians 1989), and in Toronto on 25 March 1990 (Macedonian Protest 1990).

Similar protests took place in Skopje, first on 23 November 1988 in front of the Greek consulate (First Open 1988), and in February 1990 in the city square, mainly using protest signs and Socialist Republic of Macedonia and Yugoslav flags.

A red flag with a lion appeared on the masthead of the DOOM's newspaper Обединета Македонија [*United Macedonia*], published in Munich in 1975 (Fig. 26). The white heraldic lion has a single tail and no crown;

Сл./Fig. 26

текст „Македонија“. Знамето со истиот дизајн подоцна ќе се вее на основачкото собрание на ВМРО-ДПМНЕ во Скопје во 1990 година (сл. 27).

Знамето на сонцето од Кутлеш првпат јавно се веше во Македонија на блокадите на македонско-грчката граница на 21 април 1990 година (Петров 2017). Блокадите ги организираше Светскиот македонски конгрес, агитирајќи за укинување на визите, афирмација на положбата и правата на Македонците во Грција и државјанства, граѓански и наследни права за Македонците насилно протерани од егејскиот дел на Македонија од Балканските војни до Граѓанската војна во Грција (Петров 2015).

Во овој период партиите од десницата (често националистички и етнички фокусирани) во нивните амблеми генерално користеа национални симболи – златниот лав од земскиот грб на Македонија и златното 16-зрачно сонце Кутлеш на црвено поле. Партиите во центарот и лево главно користеа идеолошки амблеми, вклучувајќи општи симболи, како што се ѕвездите или сината боја, поврзани со некој идеолошки концепт (Поповски 2005, 15).

Првата политичка организација во Македонија, Движење за семакедонска акција – МААК, беше формирана во Скопје на 4 февруари 1990 година, со национален/етнички симбол за привлекување културни активисти. Знамето беше црно-црвено-црна тробојка со златна лента во долната лента и сонце од линеарен тип во центарот (сл. 28).

На основачкиот конгрес на ВМРО-ДПМНЕ на 17 јуни 1990 година во Скопје и на други конгреси беа истакнати знамиња со различни лавови и сонца. Во есента 1991 година, ВМРО-ДПМНЕ избра специфично знаме хоризонтално поделено црвено и црно со црвен кантон со 16 зраци сонце (сл. 29).

Сл./Fig. 27

above it is “Macedonia” in white. A flag with the same design would later be flown at the founding assembly of VMRO-DPMNE (Internal Macedonian Revolutionary Organization—Democratic Party for Macedonian National Unity) in Skopje in 1990 (Fig. 27).

The Kutlesh sun flag first flew in public in Macedonia at the blockades on the Macedonian-Greek border on 21 April 1990 (Petrov 2017). The World Macedonian Congress organized the blockades, agitating for the abolition of visas, affirmation of the position and rights of the Macedonians in Greece, and citizenship, civil, and hereditary rights for Macedonians forcibly expelled from the Aegean part of Macedonia from the Balkan Wars through the Greek Civil War (Petrov 2015).

During this period the parties on the right (often nationalist and ethnically focused) generally used national symbols—the gold lion of the land arms of Macedonia and the gold 16-rayed Kutlesh sun on a red field—in their emblems. The parties in the center and on the left mainly used ideological emblems, including general symbols such as stars or the color blue, associated with some ideological concept (Popovski 2005, 15).

The first political organization in Macedonia (“Movement for All-Macedonian Action” —МААК) was formed in Skopje on 4 February 1990, with a national/ethnic symbol to attract cultural activists. The flag was a black-red-black tricolor with a gold bar in the lower stripe and a linear-type sun in the center (Fig. 28).

At the founding congress of VMRO-DPMNE on 17 June 1990 in Skopje and at other congresses, flags were displayed with different lions and the suns. In the autumn of 1991, VMRO-DPMNE chose a specific flag horizontally divided red and black with red canton with 16-rayed sun (Fig. 29).

Сл./Fig. 28

Сл./Fig. 29

ЗНАМЕТО НА НЕЗАВИСНОСТА

Независноста во 1991 година ја најде Република Македонија „симболично“ и „амблематично“ неподготвена. За разлика од другите југословенски републики, во Македонија целиот процес на независност се одвиваше под црвено знаме со петокрака. Ова знаме беше првиот разликувачки знак на македонските војници, бидејќи тие носеа иста униформа како и ЈНА. Под ова знаме заклетвата ја дадоа првите војници на Армијата на Република Македонија на 9 мај 1992 година.

Од 1990 година наваму, двата симболи кои претходно ги користеше македонската дијаспора – златниот лав и златното 16-зрачно сонце на црвено поле – полека беа претставени на јавноста во Македонија. Пример за тоа јасно се гледа на митингот во Скопје за прогласување на резултатите од референдумот за независност на 8 септември 1991 година, кога можеа да се видат само неколку од тие знамиња (Референдум 1991). Ова го демонстрира процесот низ кој тие полека влегоа во јавниот простор и почнаа да се доживуваат како национални симболи во Република Македонија. Нивната популарност значително ќе се зголеми следната година кога ќе се одржат изборите за државните симболи, следени внимателно од јавноста.

Уставот на Република Македонија од 17 ноември 1991 година не ги утврди државните симболи, но во член 5 пишува: „Грбот, знамето и химната на Република Македонија се утврдуваат со закон кој се донесува со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број пратеници“. Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија, во член 8 предвидува дека: „Законот за грбот, знамето и химната на Република Македонија ќе се донесе во рокот од шест месеци од денот на прогласувањето на Уставот. До донесување на Законот се применуваат постојните симболи“.

Процедурите предвидуваа спроведување јавен конкурс од кој Уставната комисија би избирала предлози за симболите. Комисијата формираше работна група, предводена од Тито Петковски, која усвои распоред за јавен конкурс, насочен кон донесување на законот на 20 мај 1992 година, во согласност со Уставниот закон (Петров 1992). Според Петковски, ВМРО-ДПМНЕ вршела притисок за промена на знамето, „Притисокот за промена на грбот не бил толку

THE INDEPENDENCE FLAG

Independence in 1991 found the Republic of Macedonia “symbolically” and “emblematically” unprepared. Unlike the other Yugoslav republics, in Macedonia the entire independence process took place under the red flag with a five-pointed star. This flag was the first distinctive patch symbol for Macedonian soldiers, since they wore the same uniform as the Yugoslav People’s Army. The first soldiers of the Army of the Republic of Macedonia took their oath under this flag on 9 May 1992.

From 1990 onward the two symbols previously used by the Macedonian diaspora—the gold lion and the gold 16-rayed sun on a red field—were slowly introduced to the public inside Macedonia. An example of this is clearly seen at the rally in Skopje for the proclamation of the results of the Independence Referendum on 8 September 1991, where only a few of those flags could be seen (Referendum 1991). This demonstrates the process through which these slowly entered the public space and began to be perceived as national symbols in the Republic of Macedonia. Their popularity would significantly increase the following year when the election on state symbols, followed closely by the public, took place.

The Constitution of the Republic of Macedonia, dated 17 November 1991, did not determine the state symbols, but Article 5 stated: “The coat of arms, flag, and anthem of the Republic of Macedonia are determined by law adopted by a two-thirds majority vote of the total number of Members of the parliament.” The Constitutional Law on the Implementation of the Constitution of the Republic of Macedonia stipulated in Article 8 that: “The Law on the Coat of Arms, the Flag, and the Anthem of the Republic of Macedonia shall be passed within the period of six months from the day of the proclamation of the Constitution. Until the adoption of the Law, the existing symbols will be used”.

The procedures envisioned conducting a public competition, from which the Commission would choose proposals for the symbols. The commission formed a working group, led by Tito Petkovski, which adopted a schedule for a public competition, targeting 20 May 1992 for enacting the law, in accordance with the Constitutional Law (Петров 1992). According to Petkovski, VMRO-DPMNE exerted pressure to change the flag, “The pressure to

силен како знамето - како симбол на државноста, суверенитетот и идентитетот на Македонија бидејќи знамето се користи повеќе од грбот, особено од граѓаните“. (Чомовски 2011).

Жирито за знаме и грб на Република Македонија го сочинуваа Анета Светиева (етнолог), Александар Цветковски (уметник), Коста Балабан (историчар на уметност) и Димитар Кондовски (уметник). На конкурсот, објавен на 25 март 1992 година, беа побарани предлози за грбот, знамето и химната на Република Македонија, кои ќе ги „изразат државноста, самостојноста и суверенитетот на Републиката, историските традиции, културното наследство и стремежот за социјален и духовен напредок, природните карактеристики на Републиката, заедништвото и соживотот и современите стремежи за демократско општество и европска и светска интеграција“. (Службен 1992)

Пристигнаа вкупно 239 шифри за грб и знаме во кои беа понудени голем број варијанти (Стенографски 1992, I/7). Жирито разгледа околу 4.000 варијанти (Јавот 1992). Како најдобри беа избрани три шифри кои нудат предлози и за знамето и за грбот (види табела стр. 21).

Комисијата побара од авторите на тие три шифри да достават дополнителни предлози со истото ново златно сонце на црвено поле за грбот и за знамето. Предлогот поднесен од „ФЕНИКС 92“, Костадин Танчев-Динката (сл. 30), беше прифатен и влезе во официјалниот предлог-закон за грбот на Комисијата поднесен од пратениците Тито Петковски, Зоран Крстевски и Киро Поповски на 20 јуни 1992 година, како и предлог за знаме со истото сонце. Во нацрт-предлогот се вели:

Знамето на Република Македонија е црвено со жолто сонце во средината. Сонцето е со 16 основни зраци, кои се прекршуваат во 32 зрака, од кои 16 се поставени на врвот од основните зраци, а другите 16 се наоѓаат во средината меѓу два основни зрака. Односот на широчината и должината на знамето е еден спрема два.

Петковски напоменува дека значењето или симболиката е историскиот континуитет на жолтите и црвените бои поврзани со знамињата на востанијата. Овие бои се јавуваат во симболите на Албанците и Турците, кои со векови живеат

change the arms was not as strong as to the flag—as a symbol of statehood, sovereignty, and the identity of Macedonia—because the flag is more widely used than the arms, especially by the citizens.” (Чомовски 2011).

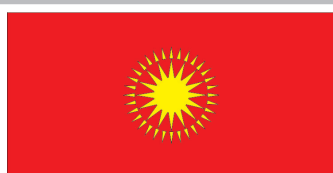
The jury for the flag and the coat of arms of the Republic of Macedonia comprised Aneta Svetieva (ethnologist), Aleksandar Cvetkovski (artist), Kosta Balaban (art historian), and Dimitar Kondovski (artist). The competition, announced on 25 March 1992, requested proposals for the national arms, flag, and anthem of the Republic of Macedonia, which would “express the statehood, independence and sovereignty of the Republic, the historical traditions, cultural heritage, and the aspiration for social and spiritual progress, the natural characteristics of the Republic, the unity and coexistence and modern aspirations for a democratic society, and European and world integration.” (Службен 1992)

A total of 239 code names for the coat of arms and the flag arrived and the large number of participants offered many variants (Стенографски 1992, I/7). The jury reviewed about 4,000 variants (Јавот 1992). Three code names were chosen as the best, offering proposals both for the flag and the coat of arms (See Table on p. 21).

The Commission asked those three code names to submit further proposals with the same new gold sun on a red field for the arms and for the flag. The proposal submitted by “FENIKS 92”, Kostadin Tanchev-Dinkata (Fig. 30), was accepted and included in the Commission’s official Draft Law on the Coat of Arms submitted by the MPs Tito Petkovski, Zoran Krstevski, and Kiro Popovski on 20 June 1992, as well as a proposal for a flag with the same sun. The draft proposal states:

The flag of the Republic of Macedonia is red with a yellow (golden) sun in the middle. The sun has 16 primary rays that break into 32 rays, 16 of which are at the top of the primary rays, and the other 16 are in the middle between primary rays. The ratio of the sides is 1:2.

Petkovski mentioned the significance or symbolism was the historical continuity of the yellow and red colors associated with the flags of the uprisings. These colours appeared in the

Сл./Fig. 30

заедно со Македонците на овие простори; исто така, Македонците не ги поврзуваат овие симболи со непријател, окупатор или ропство. Тој не го споменува сонцето и неговото значење, но тврди дека симболите се ослободени од тенденции за обновување на големите кралства од минатото. Понатаму, тој изјави дека симболите не навредуваат други народи и граѓани на други држави, не е присвоен ниту еден странски симбол и дека симболите нема да имаат широко распространети штетни асоцијации за одредени народи и држави (Стенографски 1992, I/12).

Покрај овој процес, пратениците даваа многу предлози и често пати повторно ги поднесуваа истите предлози откако еднаш им беа одбиени. Првиот предлог за знамето со сонце со 16 зраци, сега познато како Кутлеш/Свезда од Вергина, го дал Тодор Петров од 1 јуни 1992 година. Тој беше предложен три пати, со различни големини на сонцето (сл. 31). Првиот предлог имаше пропорции 1:2; Сончевиот диск е 1/5 од висината на знамето, должина на пократките зраци е еднаква на дијаметарот на дискот, а односот на пократките и подолгите зраци 1:1,5. Вториот предлог, од 8 јуни 1992 година, има пропорции 2:3, подолгите зраци се 1,5 пати поголеми од дијаметарот на сончевиот диск и односот на пократки и подолги зраци 6:7. Третиот предлог има пропорции 1:2, сончевиот диск 1/7 од висината на знамето и односот на пократки и подолги зраци 7:8 (Jonovski 2019, 6).

Петров даде и друг предлог за знамето: црвено со златен лав. Такво знаме со лав подоцна беше поднесено од Ратка Димитровска на 21 јули 1992 година (сл. 32). Друг предлог за знамето на Фаик Абди го задржа црвеното поле, но црвената петокрака ја замени со грбот на Република Македонија без црвена петокрака (сл. 33).

Предлогот за знаме со сонцето од Кутлеш беше неприфатлив за Комисијата и другите владини членови со комунистичка заднина, тврдејќи дека овој симбол ќе ја

symbols of the Albanians and Turks who, for centuries, lived together with the Macedonians in these areas; also, Macedonians did not associate these symbols with an enemy, an occupier, or slavery. He did not mention the sun and its meanings but asserted that the symbols were free from the claims of renewal of great kingdoms from the past. Further, he stated that the symbols did not offend other nations and citizens of other states, no foreign symbol was adopted, and the symbols would not have widespread harmful associations for certain nations and states (Стенографски 1992, I/12).

Regardless of this process, the MPs made many proposals and often resubmitted the same proposals after repeated rejections. The first proposal for the flag, with a 16-rayed sun, now known as the Kutlesh/Star of Vergina, was made by Todor Petrov of 1 June 1992. It was proposed three times, with evolving sizes of the sun (Fig. 31). The first proposal had 1:2 proportions, the sun's disk 1/5 of the flag's height, the shorter rays' length equal to the disk's diameter, and the ratio of shorter to longer rays 1:1.5. The second proposal, of 8 June 1992, had 2:3 proportions, the longer rays 1.5 times the diameter of the sun's disk, and the ratio of shorter to longer rays 6:7. The third proposal had 1:2 proportions, the sun's disk 1/7 of the flag's height, and the ratio of shorter to longer rays 7:8 (Jonovski 2019, 6).

Petrov also made another proposal for the flag: *red with a gold lion*. Such a flag with a lion was later submitted by Ratka Dimitrovska on 21 July 1992 (Fig. 32). Another proposal by Faik Abdi kept the red field but replaced the red five-pointed star with the coat of arms of the Republic of Macedonia without the red five-pointed star (Fig. 33).

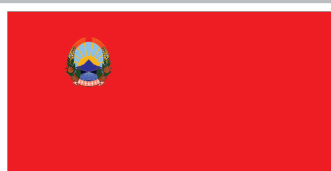
The proposal for a flag with Kutlesh sun was unacceptable to the Commission and other government members with communist background, claiming that this symbol would anger Greece, as it

Сл./Fig. 31

Сл./Fig. 32

Сл./Fig. 33

налути Грција бидејќи почнаа да користат сино знаме со ист тип на знаме како „грчката“ Македонија.

Лисабонската декларација на Европската Унија од 27 јуни 1992 година го условуваше признавањето на независноста на Република Македонија, само под име што нема да го содржи зборот „Македонија“ (Историја 2008, 331). Тоа предизвика голем гнев и протести кај Македонците, кои се кренаа во одбрана на името на својата земја и во гнев против Грција. Овие чувства биле движечка сила да се погледне на античките компоненти во изградбата на „новиот“ симболичен идентитет. Според Стојан Андов, тогашен претседател на Собранието на Република Македонија и претседател на Комисијата за уставни прашања, 16-зрачното сонце на знамето е избрано поради гневот на населението кон Лисабонската декларација (Андов 2017).

Политичките партии постигнаа договор за дизајн на знаме со 16 зраци сонце. Потоа, на повик на Тодор Петров, на 30 јули 1992 година се договориле за грб со истото сонце (сл. 34) (Група 1992с).

Освен процесот во Собранието, свои предлози пратија и некои вексилолози од светот. Пол Васон од Институтот за знамиња од Лондон прати предлог за дизајн на знаме. Предлогот е црвено-црно хоризонтално знаме со црн византиски орел и три ѕвезди (сл.35) (Round 1992, 6).

По многу превирања, конечно, знамето и државната химна, Денес над Македонија (се раѓа ново сонце на слободата), беа усвоени од Собранието на првото продолжение на 41. седница на 11 август 1992 година.

Член 2 од Законот за знамето гласи:

Знамето на Република Македонија е црвено со златножолто сонце. Сонцето е со осум основни и осум споредни сончеви зраци, благо здебелени во првата половина, наизменично и симетрично наредени околу сончевиот диск. Основните сончеви зраци непосредно се одделуваат од сончевиот диск, а крајната надворешна должина на сите шеснаесет сончеви зраци се поклопува со надворешната периферија на сонцето. Дијаметарот на сончевиот диск е една седмина од широчината на знамето. Односот на дијаметарот на сончевиот

had begun to use blue flag with the same type of star for “Greek” Macedonia.

The European Union’s Lisbon Declaration of 27 June 1992 conditioned recognition of the independence of the Republic of Macedonia upon having a name that would not contain the word “Macedonia” (Историја 2008, 331). This caused great anger and protests among Macedonians, which rose in defense of their country’s name and in anger against Greece. These feelings would be driving force to look to ancient components in the construction of the “new” symbolic identity. According to Stojan Andov, then the President of the Assembly of the Republic of Macedonia and President of the Committee on Constitutional Issues, the 16-rayed sun of the flag was chosen because of the population’s anger about the Lisbon Declaration (Andov 2017).

The political parties reached an agreement on the design of a flag with 16-rayed sun. Then, at the urging of Todor Petrov, on 30 July 1992 they agreed on a coat of arms with the same sun (Fig. 34) (Група 1992с).

Apart from the process in the Parliament, some flag enthusiasts from around the world sent in their proposals. Paul Wason, from the Flag Institute in London, proposed a red and black horizontal bicolor with a black Byzantine eagle and three stars (Fig. 35) (Round 1992, 6).

After much turmoil, the flag and the national anthem, *Today over Macedonia (a New Sun of Freedom Rises)*, were finally adopted by the National Assembly during its 41st session on 11 August 1992.

Article 2 of the flag Law states:

The flag of the Republic of Macedonia is red with a golden yellow sun. The sun has eight primary and eight secondary rays, slightly thickened in the first half, alternately and symmetrically arranged around the solar disk. The primary solar rays are directly separated from the solar disk, and the ultimate outer length of all sixteen solar rays coincides with the outer periphery of the sun. The diameter of the solar disk is one-seventh of the width of

Сл./Fig. 34

Сл./Fig. 35

диск со должината на основниот сончев зрак е еден спрема два, а односот на должината на споредниот и основниот зрак е седум спрема осум. Центарот на сонцето се совпаѓа со точката во која се сечат дијагоналите на знамето. Односот на ширината и должината на знамето е еден спрема два (Службен 1992) (сл. 36).

Сл./Fig. 36

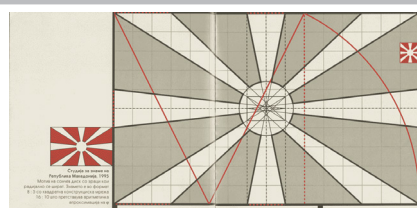
Како одговор, знамето беше дочекано со огромно непријателство од соседна Грција, што доведе до тригодишно ембарго. Како и секоја новонезависна земја, Македонија се обиде да стане членка на Обединетите нации. Нејзиното барање беше испочитувано само откако меѓународниот притисок ја принуди Република Македонија да прифати привремено име за влез во ОН - Поранешна Југословенска Република Македонија. Понатаму, дури и кога Македонија беше примена во Организацијата на 8 април 1993 година, не ѝ беше дозволено своето знаме да го подигне заедно со знамињата на другите членки пред зградата на ОН во Њујорк. Тоа беше првпат во историјата на ОН да биде примена нова членка, но не и нејзиното знаме.

Оваа ситуација заврши со Привремена спогодба меѓу Македонија и Грција во која беше договорено Македонија да го смени знамето.⁵ Дополнително, Македонија со овој договор беше обврзана да ја обесхрабри јавноста да го користи своето поранешно знаме.

НОВОТО ЗНАМЕ

Предлозите за дизајн на ново знаме на Република Македонија беа разработени од проф. Мирослав Грчев, архитект. Новото знаме мораше да биде различно, но да има тематски, визуелно-симболички и идентитетски континуитет со државните и националните знамиња, со сонцето (и со петокрака, сонцето е ѕвезда и со боите жолта и црвена. Биле разгледани основните вексилографски форми на сонцето, а од очигледни причини било отфрлено сонцето од типот Кутлеш (види табела на стр. 21). По истражувањето на 12 верзии на сонцето, концептот се материјализира како сонце со осум дивергентни зраци кои излегуваат директно од дискот, без дополнителни елементи (сл. 37) (Грчев 2011).

Сепак, конечниот предлог

Сл./Fig. 37

the flag. The ratio of the diameter of the solar disk to the length of the primary solar rays is one to two, and the ratio of the length of the secondary and primary rays is seven to eight. The

center of the sun coincides with the point at which the diagonals of the flag intersect.

The ratio of the width and length of the flag is one to two (Службен 1992) (Fig. 36).

The flag was met with huge hostility by neighboring Greece, leading to a three-year embargo. But that was not the end of it. As with every newly independent country, Macedonia applied for membership in the United Nations. Its request was only honored after international pressure forced the Republic of Macedonia to accept a temporary name: "the Former Yugoslav Republic of Macedonia". Furthermore, even when Macedonia was admitted on 8 April 1993, its flag wasn't allowed in the member flag display in front of the U.N. building in New York. It was the first time in the U.N.'s history that a new member was admitted, but not its flag.

This only ended with an Interim Accord between Macedonia and Greece in which Macedonia agreed to change its flag and committed to discourage the public use of its former flag.⁵

THE NEW FLAG

Proposals for the design of a new flag of the Republic of Macedonia were undertaken by Prof. Miroslav Grchev, an architect. The new flag had to be distinct but retain a thematic, visual-symbolic, and identity continuity with state and national flags, with the sun (and the five-pointed star, the sun is a star), and with the colors yellow and red. The basic vexillographic forms of the sun were considered, and for obvious reasons the Kutlesh-type sun was discarded (see table on p. 21). After exploring 12 versions of the sun, the concept materialized as a sun with eight divergent rays that emerge directly from the disk, without additional elements (Fig. 37) (Grchev 2011).

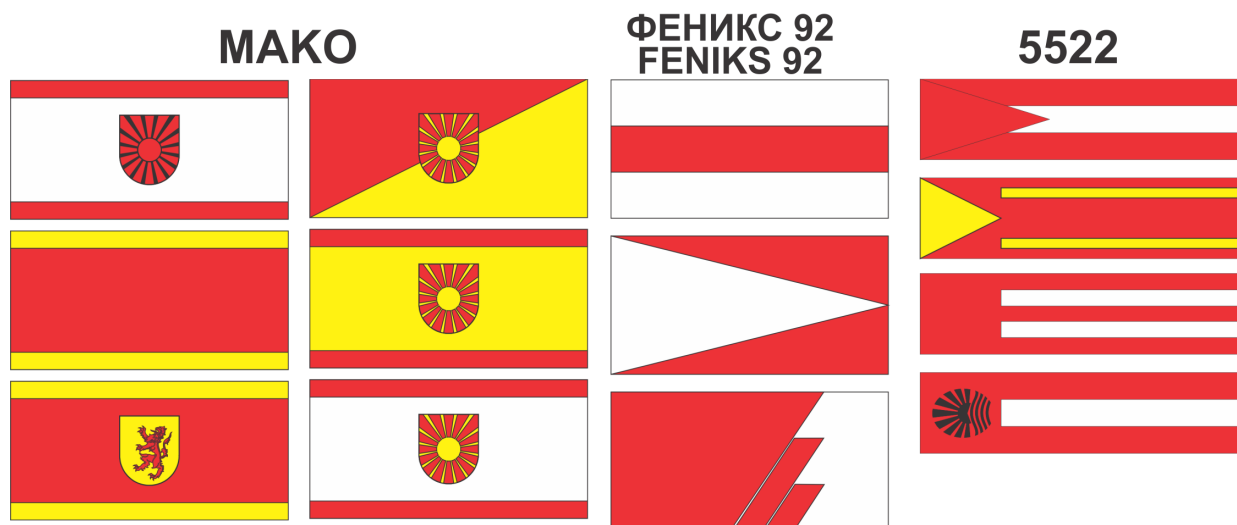
However, the final proposal was amended by Prof. Kostadin

ПРЕДЛОЗИ ЗА МАКЕДОНСКОТО ЗНАМЕ PROPOSALS FOR THE MACEDONIAN FLAG

Трите шифри избрани од јавниот конкурс
и нивните предлози за знаме, јуни 1992

The 3 codenames chosen from the Public competition
and their proposal for flag, June 1992

(Реконструкција Јован Јоновски* /Reconstruction Jovan Jonovski*)

* З. Д. 1992, „Конечни предлози за државните симболи”, *Нова Македонија*, 5.6.1992

Предлози септември 1995 / Proposals September 1995

(Мирослав Грчев / Miroslav Grchev)

Прва фаза / First phase

Втора фаза
Second phase

беше изменет од проф. Костадин Танчев-Динката, ликовен уметник. Оригиналниот „златен“ однос (Grčev 2011a) беше истегнат во 1:2 и зраците беа откачени од сончевиот диск со имплициран круг. Ова ја наруши избалансираната кружна симетрија на сончевите зраци, која беше симетрична и во квадратна форма.

Динката тврди дека тој самиот го дал предлогот, без никаква поврзаност со Грчев (Величковски 2019, 181). Од друга страна, новинарот Спасе Шуплиновски тврдел дека сонцето на знамето е негова идеја, поддржана од генералниот секретар на ОН Бутрос Бутрос Гали, кој го принудил претседателот на Македонија Киро Глигоров да го прифати. Според Шуплиновски, проф. Грчев ја направи само „компјутерската графика“ (Шуплиновски 2013).

Гледајќи го финалниот дизајн, тешко е да се поверува дека оригиналното дело на Грчев не е вклучено во конечните дизајнерски измени направени од Динката. Затоа, дизајнот на знамето треба да се нарече како дизајн Грчев-Динката. Спасе Шуплиновски воопшто не работел на дизајнот на знамето и во никој случај не може да се смета за негов идеолошки или каков било друг вид творец (Јоновски 2021).

Либералната партија даде свој предлог за изгледот на сонцето со осум зраци, каде што тие се со иста дебелина, слично на британското знаме - Унион Џек. (сл. 38).

На 22 септември 1995 година беа објавени два предлога и постигнат е консензус за предлогот со сонцето со дивергентни зраци на Грчев-Динката. Предлогот беше прифатен од 86 пратеници (Дарковска 1995).

Институтот за знамиња од Лондон, испрати изменет предлог од Пол Ватсон до македонската амбасада. Предлогот „го користеше византискиот орел, црвено-црните бои на ВМРО⁶ и три ѕвезди за да ги претстави земјите во кои живеат Македонците. Можеби овој дел нема да им се допадне на Грците“ (сл. 39) (Star 1995, 8). Трите ѕвезди се наоѓаат и на верзијата на знамето користено на основачкиот конгрес на ВМРО-ДПМНЕ⁶ во мај 1990 година. Тие ги претставуваат трите делови на Македонија поделени за време на Балканските војни 1912-1913: Вардарска (Србија),

Tanchev Dinkata, a fine artist. The original “golden” ratio proportions (Grčev 2011a) were changed to 1:2 and the rays were detached from the solar disk by an implied circle. This broke the balanced composition of the circular symmetry of the sun and radial rays that was also symmetrical in a square format.

Dinkata claimed he made the proposal himself, without any connection to Grčev (Величковски 2019, 181). In another claim, journalist Spase Shuplinovski asserted that the sun on the flag is his idea and it was backed by U.N. General Secretary Boutros Boutros Ghali, who forced the president of Macedonia, Kiro Gligorov, to accept it. According to Shuplinovski, Prof. Grčev only did the “computer graphic” work (Шуплиновски 2013).

Looking at the final design, it is difficult to believe that the original work of Grčev did not underlie the final design by Dinkata. Therefore, the flag should be referred as the Grčev-Dinkata design. Spase Shuplinovski did not work on the design of the flag at all, and in no way can he be considered the flag’s creator in his ideological or other kind of creator (Јоновски 2021).

The Liberal Party came up with a proposal for an 8-rayed sun with the same wirth rays, like those on the British Union Jack (Fig. 38).

On 22 September 1995, two proposals for the new flag were published. Consensus was reached on the Grčev-Dinkata proposal with the sun with divergent rays. The proposal was accepted by 86 MPs (Дарковска 1995).

The Flag Institute sent an amended proposal by Paul Wason to the Macedonian Embassy in London. The proposal “used the Byzantine eagle, the red and black colors of VMRO,⁶ and three stars to represent the countries where Macedonians live. The Greeks may not have liked this part” (Fig. 39), (Star 1995, 8). The three stars also appear on a version of the flag used at the founding congress of VMRO-DPMNE⁷ in May 1990. They represented the three parts of Macedonia separated during the Balkan Wars of 1912–13: Vardar (Serbia), Aegean (Greece), and Pirin (Bulgaria)⁷ and are

Сл./Fig. 38

Сл./Fig. 39

Егејска (Грција) и Пиринска (Бугарија)⁷, а се сметаат за симбол на стремежот за обединување (сл. 27) (Star 1995, 8).

За да ја подготви јавноста за промената на знамето, ден пред објавувањето на новиот дизајн на сонцето, главниот дневен весник Нова Македонија објави анкета со која се тестира подготвеноста на граѓаните да го сменат знамето. Насловот на анкетата на весникот беше прилично индикативен: „Името не може да се смени – знамето може!“ Всушност, целата анкета повеќе се однесуваше на прашањата за името на државата и можните варијанти на знамето. На 56 отсто од испитаниците не им пречело промена на знамето, 26 отсто биле против (Дарковска 1995). Ова ја поддржа теоријата дека знамето е жртвувано за да се зачува името на земјата (Petrov 2017).

На 27. седница на Собранието на Република Македонија, на 5 октомври 1995 година, беше усвоен Законот за знамето како и декларацијата за осуда на обидот за атентат врз претседателот Киро Глигоров два дена претходно. На исклучително кратка седница, без расправа (покажувајќи дека сите пратенички групи веќе се договориле за промена на знамето), со 110 гласа „за“, еден против и четири воздржани, беше донесен Законот за знамето на Република Македонија (сл. 40).

Во член 2 од Законот за знаме се вели:

Знамето на Република Македонија е црвено со златно жолто сонце. Сонцето е со осум сончеви зраци кои се простираат од сончевиот диск со проширување до рабовите на знамето. Сончевите зраци се вкрстуваат по дијагонала, хоризонтала и вертикала. Дијаметарот на сончевиот диск е една седмина од должината на знамето. Центарот на сонцето се поклопува со точката во која се сечат дијагоналите на знамето. Односот на ширината и должината на знамето е еден спрема два.

Во прилог е даден и ликовно-графички приказ на знамето (Службен 1995).

Новото знаме првпат беше поставено на 7 октомври во зградата на Собранието, а на 22 октомври пред зградата на Обединетите нации во Њујорк. Знамето беше пречекано со голема резигнација, како симбол на капитулација. Не беше развеано пред општините во Македо-

considered a symbol of striving for unification (Fig. 27) (Star 1995, 8).

To prepare the public for the change of the flag, the day before announcing the new design of the sun, the main daily newspaper *Nova Makedonija* published a survey testing citizens' willingness to change the flag. The title of the paper's poll was quite indicative: "The name cannot be changed—the flag can!" Actually, the entire survey addressed more on the question of the country's name and possible flag variants. 56% of the respondents did not mind changing the flag, 26% were opposed (Дарковска 1995). This supported the theory that the flag was sacrificed to preserve the country's name (Petrov 2017).

On 5 October 1995, the 27th session of the Assembly of the Republic of Macedonia adopted the law on the flag as well as a declaration condemning the assassination attempt on President Kiro Gligorov two days earlier. In an exceptionally short session, without debate (showing that all parliamentary groups had already agreed on changing the flag), the Law on the Flag of the Republic of Macedonia was adopted with 110 votes in favor, one against, and four abstentions (Fig. 40).

Article 2 of the Law states:

The flag of the Republic of Macedonia is red with the golden yellow sun. The sun has eight sun rays that extend from the solar disk by extension to the edges of the flag. The sun's rays cross the diagonal, horizontal, and vertical. The diameter of the solar disk is one-seventh of the length of the flag. The center of the sun coincides with the point at which the diagonals of the flag meet. The ratio of the width and length of the flag is one to two.

In addition, a graphic representation of the flag is provided (Службен 1995).

The new flag was first hoisted on 7 October at the Parliament Building of the Assembly in Skopje, and on 22 October in front of the United Nations headquarters in New York. The flag was welcomed with great resignation, as a sym-

Сл./Fig. 40

нија под контрола на опозициската ВМРО-ДПМ-НЕ сè до следните локални избори.

Дизајнот на знамето е специфичен, со црвено поле и дивергентно сонце. Иако некои од димензиите на дизајнот на сонцето се наведени во Законот, некои се сè уште недефинирани, а некои отстапуваат од графичкиот приказ на знамето што е дел од Законот. Зраците на графичкиот приказ на знамето не се добиваат со едноставно сечење на дијагоналите на правоаголникот, како што е напишано во законот, туку од сложена структура на почетоците на рабовите на зраците кои формираат квадрат со сооднос 3:4 (сл. 41).

Знамето има пропорции 1:2. Дијаметарот на дискот е $1/7$ од должината на знамето, односно неговиот радиус е $1/7$ од висината; Целото жолто сонце и зраци се 33 % од површината на знамето; преостанатите 67 % се црвени. Сонцето има два хоризонтални, два вертикални и четири дијагонални зраци, секој поставен со различни карактеристики и различни појдовни точки, од кои само хоризонталните зраци се среќаваат во центарот на знамето. Нивната должина е 1 единица (E) (висина на знамето), нивната ширина е 0,2 E, а под агол од $11,53^\circ$.

Државното земе се дефинира како правоаголник со однос на страните 1:2. Но често пати е потребно знамето да биде со други димензии. На пример размерот на знамињата на учесничките на олимписките игри долго време биле според пропорциите на знамето на земјата домаќин. Денес знамињата се со пропорциите на олимпиското знаме 2:3. Или пак знамето на државите на дипломатските автомобили при официјалните посети, истотака се со зададени димензии.

Или пак, знамето се користи како дел од многу логоа и графики, или разни документи, како лична карта па-

bol of capitulation. It was not hoisted in front of municipalities in Macedonia controlled by the opposition VMRO DPMNE until the next local elections.

The design of the flag is specific, with the red field and divergent sun. Although some of the dimensions of the sun's design are specified in the Law, some are still undefined and some deviate from the graphic representation of the

flag that is part of the Law. The rays of the graphic representation of the flag are not obtained by simply cutting the diagonals of the rectangle, as

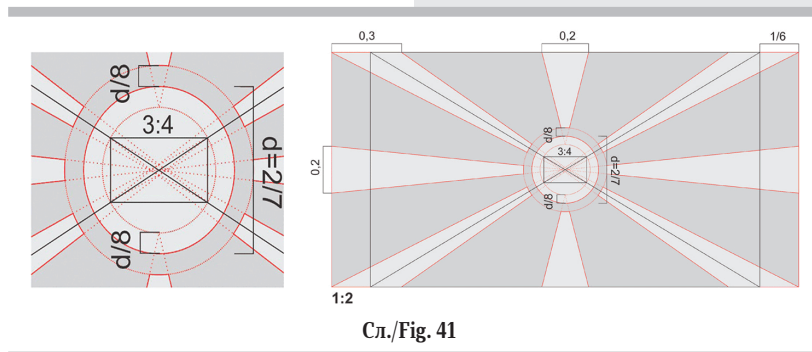
written in the law, but from a complex structure of the beginnings of the edges of the rays that form a square with a ratio of 3:4 (Fig. 41).

The flag has proportions of 1:2. The disk's diameter is $1/7$ of the length of the flag, i.e., its radius is $1/7$ of the height; the entire yellow sun with rays is 33% of the flag's area; the remaining 67% is red. The sun has two horizontal, two vertical, and four diagonal rays, each set with differing characteristics and different starting points; only the horizontal rays meet at the center of the flag. Their length is 1 unit (E) (height of the flag), their width is 0.2 E, and they subtend an angle of 11.53° .

The state flag is defined as a rectangle with sides 1: 2. But it is often necessary for the flag to have other dimensions. For example, the size of the flags of the participants of the Olympic Games has long been according to the proportions of the flag of the host country. Today the flags are in

the proportion of the Olympic flag 2: 3. Or the flags of the countries on the diplomatic cars during the official visits are also with given dimensions.

Or, the flag is used as a part of

Сл./Fig. 41

Сл./Fig. 42

сош, каде што димензиите се помали од пропишаните 1:2, но тие се всушност исечени од оригиналното знаменце со однос, што го прави знамето дел несиметрично како да недостигаат уште 4 зраци за пополнување на симетријата на сценографијата. (сл. 42).

Бидејќи дефиницијата за знамето во законот вели дека зраците се хоризонтални, вертикални и дијагонални, тогаш сонцето треба повторно да се нацрта за употреба во круг, квадрат и други димензии. (сл. 43)

Од вексилолошка гледна точка, дизајнерските атрибути на знамето се сменија, но претставените симболи не. Знамето остана црвено со жолто сонце. Сонцето со конвергентни зраци го замени едното со дивергентни зраци, тоа не ги изгуби своите атрибути ниту доби други.

Новото знаме многу бавно почна да се прифаќа, што можеше да се види и денеска на спортските настани, каде што на повеќе од половина истакнато е новото знаме.

Настани што го потпомогнаа ова се поставувањето на јарболи со големи знамиња на многу локации низ Македонија. Во декември 2008 година се поставија јарболи високи 30 м во Скопје на градскиот плоштад, пред Собрание, на скопското Кале и во Битола. Знамето е со димензии 4 м x 8 м. Во следните две години се поставија многу такви јарболи и знамиња. А врвот на промоцијата на знамињата е востановувањето на церемонијата на менување на знамето пропратена со интонирањето на државната химна пред Собранието и Владата на Република Македонија, кои се отворени за јавноста, како и во вилата Водно – кабинетот на Претседателот,

Сл./Fig. 43

many logos and graphics, or in document like ID or passports, where the dimensions are less than the prescribed 1:2, but they are actually cut from the original-ratio flag, which makes the flag part asymmetrical as if four more rays are missing to complete the set design symmetry (Fig. 42).

Since the definition of the flag in the Law states that the rays are horizontal, vertical, and diagonal, then the sun should be redrawn for uses in circle, square, and other dimensions (Fig. 43).

From a vexillographic point of view, the flag's design attributes changed but the symbols represented did not. The flag remained red with a yellow sun. The sun with convergent rays replaced one with divergent rays, it did not lose its attributes or gain others.

The new flag started to be accepted very slowly. It can be seen today at sporting events, where it is more than half of the flags displayed.

Events that have helped this are being set up on flagpoles in many locations throughout Macedonia. In December 2008, masts 30m high were set up in Skopje on the city square, in front of the Parliament, on the Skopje Fortress and in Bitola. The flag has dimensions of 4m x 8m. In the next two years, many such masts and flags are erected. And the peak of the promotion of the celebrities is the establishment of the flag-changing ceremony accompanied by the intonation of the national anthem in front of the

Parliament and the Government of the Republic of Macedonia, which are open to the public, as well as in Vodno - the President's palace for invited groups from different backgrounds from students to retirees (Fig.

Сл./Fig. 44

кое поради затворениот карактер се одвива за поканети групи од разни заднини од ученици до пензионери (сл. 44). Првото церемонијално менување на знамето е изведено пред Собранието на Република Македонија на 15 мај 2010 година, сабота, замислено да се вика „Ден на знамето“.

Низ социјалните мрежи повторно се актуелизира 15 мај - денот на македонското знаме кога се повикуваат луѓето да постават слики со македонското знаме, при тоа не прецизирајќи на кое знаме с мисли, иако во дијаспората најчесто се подразбира дека станува збор за знамето од 1992 година (сл. 45).

Но, старото знаме никогаш не беше напуштено и сè уште се користи за лична употреба, а добива поголема популарност особено откако државата го осуди со Преспанскиот договор меѓу Грција и Македонија од 2018 година и се гледа како симбол против промената на името на Република Македонија, со додавање „Северна“. Со овој договор Македонецот беше принуден да го отстрани секое јавно појавување на старото знаме од Кутлеш/Вергина. Така, сонцето беше избришано дури и од капаците на шахтите. Старото знаме некои го гледаат како национално (етничко) знаме, додека новото е државно знаме.

Повеќето македонски Албанци, кои живеат во близина на границата со Албанија и Косово, никогаш не го прифатија ниту едното ниту другото знаме. Тие го веат само албанското знаме (црвено со двоглав црн орел) и го сметаат за етничко знаме. Употребата на ова знаме е прифатена со закон, кога се вее само ако е придружено со македонско знаме кое е 1/3 поголемо (Закон 2005). Сепак, ова ретко се забележува. Пример е обележувањето на денот на албанското знаме 28 ноември 2018, во општина Чаир, во Скопје со претежно албанско население, кога доминираат албанското државно и народно знаме. Каде се присутни заедно, поголемо е знамето на Република Албанија (сл. 46).

44). The first ceremonial change of the known was performed in front of the Parliament of the Republic of Macedonia on Saturday, May 15, 2010, conceived to be called „Flag Day“.

May 15 again become relevant on social networks - the day of the Macedonian flag when people are invited to post pictures with the Macedonian flag, without specifying which flag they mean, although in the diaspora it is often understood that it is the flag from 1992(Fig. 45).

But the old flag was never abandoned and is still used by some people,

and it has gained in popularity especially after the State had to denounce it under the 2018 Prespa Agreement between Greece and Macedonia—it can symbolize opposition to the change of the name of the Republic of Macedonia to “North Macedonia”. Under that agreement Macedonia was forced to remove any public appearance of the old Kutlesh/Vergina flag—the sun was even ground off of manholes covers. The old flag is seen by some as a national (ethnic) flag, while the new is seen as a state flag.

Most of the Macedonian Albanians, living near the border with Albania and Kosovo, never accepted either flag. They only fly the Albanian flag (red with a double-headed black eagle) and regard it as an ethnic flag. The use of this flag is accepted by the Law, which requires that it be flown only if accompanied with the Macedonian flag (which is 1/3 larger) (Закон 2005), although this requirement is rarely honored. An example is the marking of the Albanian flag day on November 28, 2018, in the Municipality of Chair, in the Capital of Skopje mainly with Albanian state and national flags. Where put together, the flag of the Republic of Albania is larger (Fig. 46).

Сл./Fig. 45

Сл./Fig. 46

ЗАКЛУЧОК

Пишаните извори укажуваат за употреба на конкретни знамиња во Македонија од 10 век, кои користат крст на црвеното знаме. Во следниот период се опишувани знамиња поврзани со Македонија на портолани кои прикажуваат знаме над градот Скопје, како и припишаните хералдички знамиња на Александар Македонски во средновековната европска литература, најмногу во романите за Александар (александриди) со плејада на дизајни, така што златниот лав на црвено знаме и обратно повторно се појавуваат во 19 и 20 век на востанички знамиња.

Првото сочувано знаме со натпис Македонија е знаме на Македонското востание од Разловци од 1876 година. Потоа е предлогот за знаме од 1914 година на Македонската колонија во Санкт Петербург, Русија.

Првото македонско државно знаме ќе се појави во согласност со упатствата од 1941 година на Штабот на ПОЈ за партизанското знаме на секој народ: црвена петокрака врз националното знаме. Црвеното знаме на краткотрајната Крушевска Република за време на Илинденското востание во 1903 година беше избрано во 1943 година да ја прифати партизанската црвена ѕвезда со жолта фимбријација. Знамето беше утврдено дури со Уставот од 31 декември 1946 година. Под ова знаме е завршена целата независност на Република Македонија. Беше потребна речиси една година по независноста за да се дојде до новото знаме во август 1992 година. Црвеното знаме со 16-зрачно сонце од типот Кутлеш наиде на силен отпор на соседна Грција, што доведе до промена на типот на сонцето во октомври 1995 година, со што беше поставено ново осумзрачно дивергентно сонце.

CONCLUSION

Textual sources write about usage of specific flags in Macedonia beginning in the 10th century, using a cross on the red flag. The next period saw portolans describe flags connected to Macedonia, placing a flag above the city of Skopje. It also saw heraldic flags attributed to Alexander the Great in medieval European literature, mostly in the Alexander Romances (*Alexandrides*) with plethora of designs, generally a golden lion on a red flag (and vice versa), which would reappear in the 19th and 20th centuries on the flags of rebellion.

The first surviving flag with the inscription “Macedonia” is the 1876 Macedonian Uprising flag from Razlovci. The next is the 1914 proposal for a flag advanced by the Macedonian colony in St. Petersburg, Russia.

The first Macedonian national flag emerged in accordance with the 1941 instructions of the Headquarters of Partisan Units of Yugoslavia for the partisan flag of its component nations: a red five-pointed star on top of the national flag. In 1943 the red flag used by the short-lived “Republic of Krushevo” during the Ilinden Uprising of 1903 was chosen, adding the partisan red star with yellow fimbriation. The flag was included in the Constitution of 31 December 1946. Then in the 1990s the Republic of Macedonia gained full independence under this flag. It took almost a year after independence, August 1992, to come up with the new flag: a red flag with a 16-rayed Kutlesh sun. It was met by severe resistance from neighboring Greece, which led in October 1995 to the change to a new 8-rayed divergent sun.

БЕЛЕШКИ • NOTES

- 1 St. Methodius, brother of St. Cyril, the Slavic missionaries that translated the Bible into Church-Slavonic.
- 2 Денес над Македонија првпат беше испеана на новогодишната ноќ 1942 година. Де факто беше химна на НР/СР Македонија од 1945 година, но целосно официјално беше озаконета дури во 1989 година со амандманите на Уставот од 1974 година. / *Today over Macedonia* was first sung on New Year’s Eve, 31 December 1941. It was the de facto anthem of the PR/SR Macedonia from 1945 but only fully officially adopted in 1989 in an amendment to the 1974 Constitution.
- 3 <https://www.aigai.gr/en/explore/museum/royal-grave/of/philip/aiges/vergina>. Accessed on 26.6.2017.
- 4 Подоцна, Грција ќе користи сребрено (а подоцна и златно) сонце на сино знаме за „својата“ Македонија, создавајќи сосема поинакво знаме според хералдичките и vexилографските правила. / Later, Greece would use the silver (and later golden) sun on a blue flag for “its” Macedonia, creating a completely different flag which is heraldically correct and vexillographically successful.
- 5 Покраината Македонија во Грција (име што се користи од 1987 година, а претходно се нарекуваше Северна Грција) почна да користи сино знаме со златно или сребрено 16-зрачно сонце како симбол на „грчка Македонија“. Иако, хералдички, тоа не е проблем, бидејќи знамињата се со различни бои, грчката влада смета дека употребата

- на овој симбол од страна на Република Македонија е крадење на еден од нејзините симболи. /The Greek province of Macedonia (a name used only since 1987, previously called “North Greece”) began using a blue flag with a gold or silver 16-rayed sun as a symbol of “Greek Macedonia”. Although this is not a problem heraldically, since the flags have different colors, the Greek government viewed the Republic of Macedonia’s use of this symbol as stealing one of its symbols.
- 6 ВМРО е едно од имињата на Македонската револуционерна организација што стана синоним за целото движење (1893 – 1937) и симбол на македонската борба за самостојна Македонија. ВМРО го организираше Илинденското востание во 1903 година кое се смета за значаен настан во борбата за создавање независна македонска држава што започна да се исполнува на Илинден 1944 година. / VMRO–Vnatreshna Makedonska Revolucionerna Organizacija (Internal Macedonian Revolutionary Organization) is one of the names of Macedonian Revolutionary Organization that became a synonym for the entire movement (1893–1937) and the symbol of the Macedonian struggle for independent Macedonia. VMRO organized the Ilinden (St. Elijah’s Day) Uprising in 1903, which is considered a landmark event in the struggle for the creation of an independent Macedonian state, a struggle that began to see its fulfillment on the same day in 1944. However, in Bulgaria VMRO is regarded as a pro-Bulgarian organization aiming for the unification of Macedonia with Bulgaria. For more details see <https://www.britannica.com/topic/Internal-Macedonian-Revolutionary-Organization>.
- 7 Малиот дел под Албанија не е отсликан тука/ The little part under Albanian is not recognized in the design.
- 8 ВМРО–ДПМНЕ (Внатрешна македонска револуционерна организација – Демократска партија за Македонско национално единство) Регистрирана во летото 1990 година, како „национална партија на македонскиот народ“ со антикомунистичка конзервативна ориентација, меѓу првите политички партии кои се залагаат за независност на Македонија од југословенската федерација. Како што кажува и името, декларира дека е продолжение на историското ВМРО (Klimovski 2017, 294). / VMRO–DPMNE (Vnatreshna Makedonska Revolucionerna Organizacija—Demokratska partija za Makedonsko Nacionalno Edinstvo) Internal Macedonian Revolutionary Organization—Democratic Party for Macedonian National Unity. Registered in the summer of 1990 as a “national party of the Macedonian people” with an anti-communist conservative orientation, it was among the first political parties striving for the Independence of Macedonia from Yugoslav federation. It claimed, as the name indicates, to be continuation of the historic VMRO (Klimovski 2017, 294).

БИБЛИОГРАФИЈА • BIBLIOGRAPHY

- Andov, Stojan, Speaker of the Assembly of the Republic of Macedonia (1991-1996, 2000-2002), Interview, 23.12.2017.
- Augustinus (1480), *De Civitate Dei contra Paganos*, Mâcon - BM - ms. 0,001 f. 073 <http://initiale.irht.cnrs.fr/en/decor/6046> Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Curse, Quinte Ruffe. (14r) *Des Fais du grant Alexandre*, traduction de Vasque De Lucene 15thC, ark:/12148/btv1b10511088k Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Dulcert, Augusto Angelino (1339), “ano MCCCXXXVIII mense Augusto Angelino Dulcert in civitate Maioricarum composuit” (B.696), BNP.
- Exclusive 1988 UN-Менхетн (енгл. Manhattan), <https://www.youtube.com/watch?v=sE4nhzkvzZ8>. Пристапено/Accessed on 6.3.2018.
- “Ethnic Macedonians protest in Melbourne”, Australia, 26.11.1989, <https://www.youtube.com/watch?v=5Oikzkcl-g0>. Пристапено/Accessed on 27.2.2017.
- “First open demonstration against the Greek chauvinism held in Skopje” (23.11.1988), <https://www.youtube.com/watch?v=67I4ty8wtXY>. Пристапено/Accessed on 8.3.2018.
- Grise, Jehan de (1338), *Romance of Alexander*, MS. Bodley 264, Bodleian Library, Oxford University. <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/ae9f6cca-ae5c-4149-8fe4-95e6eca1f73c/surfaces/ca106377-dbc1-4a79-a530-ba4149ae06fd/> Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Grchev, Miroslav (2011), “In Search of the New Flag,” *Macedonian Herald* 5. Skopje: Macedonian Heraldry Society.
- Grchev, Miroslav (2011a), Interview 2011. *Histoire* (1260) *ancienne jusqu’à César*, BM-ms. 0562, Dijon. <http://initiale.irht.cnrs.fr/en/decor/2705> Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Jonovski, Jovan (2019), “Review of the Process of Adoption of the State Symbols of the Republic of Macedonia in 1992”, *Macedonian Herald* 12.
- Jonovski, Jovan (2020), *The Sun and the Lion as Symbols of the Republic of Macedonia: A Heraldic and Vexillological Analysis*, Flag Heritage Foundation, Danvers, 2020.
- Jonovski, Jovan (2021), “No free choice for (North) Macedonia for the shape of its sun”, *Flagmaster* 163, 2021
- Kyaser, Konrad (1450), *Bellifortis*, http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Historische_Bilder/Alexander_der_Gro%C3%9Fe Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Les Voeux du Paon* (1350), Morgan Library. MS G.24.
- Lucène, Vasque de (1463), *Quintus Curtius, Faits du Grand Alexandre, adaptation française par Vasque de Lucène des Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri de Quinte-Curce.*, ark:/12148/btv1b8449039t Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- London Illyrian Armorial. *The Illyrian Armorial*, Society of Antiquaries of London, MS 54, Academic Microform Limited, 2005.
- “Macedonian Protest for Human Rights in Greece, Toronto”, 1990 #1, <https://www.youtube.com/watch?v=Feq-rsifj60>. Пристапено/ Accessed on 27.2.2017.
- “Macedonian protest in Australia and America”, 1988, <https://www.youtube.com/watch?v=nqfmJjjixwM>. Пристапено/Accessed on 27.2.2017.
- “Macedonian referendum” (2018), https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Macedonian_referendum, Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Presidium of ASNOM, session held in the village of

- Gorno Vranovci on 19 September 1944.
- Mamerot Sebastian (16c), *Les Titre Trois Grands*, https://bvmm.irht.cnrs.fr/includes/img/France/Paris/B751052116/3_plein_ecran/IRHT_034521_2_P.jpg Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Merian, Matthäus (1593), Serie der vier Weltreiche zu Pferd: Alexander der Große, König von Makedonien <https://furnologia.de/motive/die-weltreiche/> Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Petrov, Todor (2015) https://m.facebook.com/SvetskiMakedonskiKongres/posts/1197936780219928?locale2=id_ID. Пристапено/ Accessed on 8.3.2018.
- Petrov, Todor (2017). Interview, 2.12.2017.
- Popovski, Valentin, "Emblems of the Political Parties in the Republic of Macedonia," *Macedonian Herald* 1, 2005, 15.
- Pseudo-Callisthenes (1200), *Historia Alexandri Magni, recension epsilon*, Bodleian Library Oxford, MS. Barocci 17, 17r, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/44ceb0c-c046-486c-806c-2552a6ed47a2/> Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Richter, Regine (1567), *Alexander Magnus*. <http://www.deutschefotothek.de/documents/obj/81067111> Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Round (1992), "Round up of the Latest Flag News", *Flagmaster* 71.
- Star (1995) "Star of Vergina must go", *Flagmaster* 80.
- Vallseca, Gabriel de (1439), *Carta náutica de Gabriel de Vallseca*, Museum Maritim, Barcelona, inv. 3236.
- Ψευδο-Καλλισθένης, Διήγησις Αλεξάνδρου, Istituto Ellenico di Venezia, http://eib.xanthi.ilsp.gr/gr/showpic.asp?gotonumber=&vmagnification=500&path=9999_min_01_107v&curTable=miniaturess&curRecord=130&vorder=130&vmode=next Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- Билтен (1941), *Билтен главног штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије*, 1 XI 1941, број 7 и 8.
- Величковски, Владимир (2019), *Костадин Танчев – Динката*, Скопје: Национална галерија на Македонија.
- Група (1992), Група пратеници (предводена од Тодор Петров), Амандман на Предлог за донесување закон за грбот на Република Македонија, поднесен од група пратеници, Петковски, Крстевски и Поповски, 30.7.1992, ДАРМ Фонд 1304, Собрание на РМ 1991-1994, седница 41, точка 3,4,5 кутија 46
- Дарковска, З, „Консензус за предлогот на новото знаме”, *Нова Македонија*, 23.9.1995.
- Дарковска, З, „Името не може да се менува—знамето може!”, *Нова Македонија*, 5.10.1995.
- Документи (1981)*, за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том први, Скопје.
- Закон (2005)*, за употреба на знамињата на заедниците во Република Македонија, Службен весник 58/2005, 100/2011.
- Историја на Македонскиот народ*, Скопје: Институт за национална историја, 2008, 331.
- Јоновски, Јован (2015), *Симболите на Македонија*, Скопје:Силсон.
- Јоновски, Јован (2021), „Нов претендент за дизајнот на знамето“, 6.10.2021 <https://heraldika.org.mk/news/nov-pretendent-za-dizajnot-na-znameto/> Пристапено/ Accessed on 16.4.2022.
- „Лавот ја подвитака опашката”, Вечер, 6.6.1992.
- Миљковиќ, Ѓорѓе (2003), *Илинденските знамиња и печати*, Скопје: Менора.
- Македонски Голос (1914), *Македонски Голос*, С. Петербург: Орган на независимост на Македонија, бр 9, 1914.
- Матковски, Александар (1985), *Македонскиот полк во Украина*, Мисла, Скопје.
- Младеновски, Симо (2004), „Македонските национални симболи во текот на НОБ”, Гласник 48, 1–2, Скопје: ИНИ. 2004.
- „Отговорите (1960), на папата Николай I към княз Борис“, *Извори за Българската историја*, II, Софија.
- Панов, Бранко (1988), „За Методиевото словенско кнежество и создавањето на Закон суднију Лудјам“, Зборник, Кирило-методиевскиот период и традициите во Македонија, МАНУ, Скопје.
- Пандевски Манол (1978), *Илинденското востание во Македонија во 1903 година*, Скопје:ИНИ.
- Петров, Тодор (1992), Предлог за донесување Закон за грб, знаме и химна на Република Македонија со Предлог-закон, 1.6.1992 (ДАРМ, Фонд 1304).
- Референдум во Македонија, (1991), г. Третиот Илинден, <https://www.youtube.com/watch?v=YvgyAaJjI0E> Пристапено/ Accessed on 27.2.2017.
- Ристовски, Блаже (2009), „Крушевски манифест“, *Македонска енциклопедија*, Скопје: МАНУ.
- Службен (1992), „Службен весник на Република Македонија” [Official Gazette of the Republic of Macedonia] 19/1992.
- Стенографски (1992), Стенографски белешки од Првото продолжение на Четирисет и првата седница на Собранието на Република Македонија, одржана на 11 август 1992 година. [Stenographic notes], I/7
- Солунски, Коце (1993), *Апостолски од раѓањето до генерал*. Скопје: Матица македонска.
- Службен (1947), „Службен весник на весник на НР Македонија”, 1/47
- „Службен весник на Република Македонија” [Official Gazette of the Republic of Macedonia] 19/1992.
- „Службен весник на Република Македонија” 47/95 Законот за знаме на Република Македонија.
- Стојчев, Ванче (2000), *Воена Историја на Македонија*, Скопје.
- Стојчев, Ванче (2007), „Знамето на Разловечкото востание“, *Одбрана*, мај 2007, Скопје.
- Томов, Јанко (2012), „Кратка Историја За Создавањето На ВМРО-ДПМНЕ—Активности Во Европа И Австралија”, *Македонска нација*, <http://mn.mk/iselenici-region/6826-Kratka-istorija-za-sozdavanjeto-na-VMRO-DPMNE-aktivnostivo-Evropa-i-Avstralija>. Пристапено /Accessed on 16.2.2017.
- Чомовски, Александар (2011), „Знамето – спорен симбол во Македонија”. <http://www.dw.com/mk/знамето-спорен-симбол-во-македонија/a-15045367> Пристапено /Accessed on 23.7.2016.
- Шуплиновски, Спасе (2013), Заблуди и вистина за знамето (2), Македонски документи, https://documents-mk.blogspot.com/2013/04/2_23.html <https://www.aigai.gr/en/explore/museum/royal/grave/of/philip/aiges/vergina>. Accessed on 26.6.2017.